

Oblečení v české frazeologii

Bakalářská práce

Studijní program:

B7310 Filologie

Studijní obor:

Český jazyk a literatura

Autor práce:

Adéla Kreminová

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Katedra českého jazyka a literatury

Zadání bakalářské práce

Oblečení v české frazeologii

Jméno a příjmení: Adéla Kreminová
Osobní číslo: P19000312
Studijní program: B7310 Filologie
Studijní obor: Český jazyk a literatura
Zadávající katedra: Katedra českého jazyka a literatury
Akademický rok: 2020/2021

Zásady pro vypracování:

Studentka na základě dostupných frazeologických slovníků a sbírek provede excerpci materiálu – frazémů, jejichž komponent tvoří pojmenování části oblečení. Na základě získaného materiálu provede třídění a sémantickou analýzu s přihlédnutím ke stereotypům zachycovaným ve frazémech. Tyto výsledky se pokusí hlouběji interpretovat.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

- ČERMÁK, František: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Leda, 2007-2009.
FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985.
JANOVEC, Ladislav (ed.): *Svět v obrazech a ve frazeologii*. Praha: UK PedF, 2017.
MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977.
VAŇKO, Juraj (ed.): *Obraz člověka v jazyku*. Nitra: UKF, 2014.
VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007.
VAŇKOVÁ, Irena – WIENDL, Jan (eds.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce/literatuře*. Praha: UK FF, 2012.
VAŇKOVÁ, Irena a kol.: *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.
VAŇKOVÁ, Irena – PACOVSKÁ, Jasňa (eds.): *Obraz člověka v jazyce*. Praha: UK FF, 2010.

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce:

30. listopadu 2020

Předpokládaný termín odevzdání:

30. dubna 2022

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Kateřina Váňová, Ph.D.
vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

20. dubna 2022

Adéla Kreminová

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D., za ochotu a cenné rady při zpracování bakalářské práce.

Anotace

Cílem bakalářské práce *Oblečení v české frazeologii* je excerpce vybraných slovníků za účelem shromáždění frazémů obsahujících komponent ze sekce oblečení. Autorka následně provedla třídění a analýzu vyhledaných frazémů podle postupu zachyceném v kapitole metodologie.

První část práce definuje frazeologii a frazém z hlediska teoretického. Frazeologie je dynamickou součástí jazyka a kultury, ve které dochází k neustálým aktualizacím, a tím vznikají nové otázky ke zkoumání této disciplíny a jejich jednotek. Ve druhé části práce autorka aplikuje teoretické znalosti získané při rešerši materiálu použité u předešlé části. Zaznamenává frazémy získané z excerpce zvolených slovníků a provádí jejich analýzu s přihlédnutím ke stereotypům a doplnění například o neologismy spojené s danou částí oblečení.

Klíčová slova

frazeologie

oblečení

aktualizace

frazém

slovníky

analýza

Annotation

The aim of the bachelor's thesis *Clothes in Czech Phraseology* is to excerpt selected dictionaries in order to collect phrasemes containing component from the clothing section. The author made sorting and analysis of the phrasemes. She followed the method described in the methodology chapter.

The first part of the thesis defines phraseology and phraseme from a theoretical point of view. Phraseology is a dynamic part of language and culture, in which are always new updates. For this reason there are still questions to investigate this discipline and their units. In the second part of the thesis, the author applies theoretical knowledge acquired in the research of the material used for the previous part. The author records phrasemes obtained from the excerpts of the selected dictionaries and performs their analysis taking into account stereotypes and adding for example neologisms connected with a given part of clothing.

Key words

phraseology

clothes

update

phraseme

dictionaries

analysis

Obsah

1 Frazeologie.....	10
1.1 Propojení frazeologie s jinými vědami.....	11
1.1.1 Psychologie.....	11
1.1.2 Historie.....	11
1.1.3 Umění.....	11
1.2 Jazykový obraz světa.....	12
2 Frazém.....	14
2.1 Frazém a idiom.....	15
2.2 Typy frazémů.....	15
2.2.1 Kolokační frazémy.....	15
2.2.2 Propoziční frazémy.....	16
2.2.3 Lexikální frazémy.....	16
2.3 Aktualizace frazémů.....	16
2.4 Transformace.....	17
2.5 Anomálnost.....	17
2.6 Varianty.....	18
2.7 Stereotyp.....	18
3 Metodologie.....	19
3.1 Slovník české frazeologie a idiomatiky.....	19
3.2 Oblečení, móda a etiketa.....	20
3.3 Frazémy obsahující komponent obuv či její části/složky.....	21
3.4 Frazémy zahrnující vrchní část oblečení a její součásti.....	29
3.5 Frazémy s komponenty označujícími spodní část oblečení a jeho doplňky.....	37
3.6 Frazémy s rozličnými komponenty.....	40
Závěr.....	46
Seznam použitých zdrojů.....	48

Úvod

Tématem bakalářské práce je oblečení v české frazeologii. Frazeologie je specifickou oblastí každého jazyka, která prozradí míru znalosti jazyka mluvčího, neboť právě frazémy mohou zastávat pozici metaforického zrcadla daného národa.

Odborné pojednání v teoretické části je založeno především na informacích získaných z publikací Františka Čermáka, Jozefa Mlacka a částečně Ladislava Janovce. K rešerši jsou využívány jak odborné knižní publikace na téma frazeologie, tak i jazykovědné časopisy *Slovo a slovesnost* a *Naše řeč*, které vydává Ústav pro jazyk česká Akademie věd České republiky.

V praktické části pracujeme především s nejrozsáhlejším slovníkovým svazkem Františka Čermáka, který zaznamenává výhradně frazeologické jednotky. Získaný materiál je doplněn několika frazémy z *Česko-polského frazeologického slovníku* od Evy Mrhačové a Mieczysława Balowského. Jedná se pouze o pár frazeologických jednotek, neboť většina z nich se nacházela i ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*.

Na téma frazeologie vzniklo již množství bakalářských i diplomových prací. Ve spojitosti s excerpcí materiálu se ale autoři či autorky prací zaměřovali spíše na porovnání frazeologických jednotek v češtině a v jiném cizím jazyce, například v angličtině nebo němčině. Tato práce se orientuje pouze na analýzu českých frazémů s komponentem z oblasti odívání, neboť autorka při procházení slovníků od Františka Čermáka zaznamenala jejich častý výskyt.

Kromě sémantické analýzy a interpretace frazémů autorka práce doplňuje informace z oblasti neologismů z internetového slovníku *Čeština 2.0*, *Českého etymologického slovníku* od Jiřího Rejzka a dále u vybraných komponentů dodává základní principy z oblasti etikety.

1 Frazeologie

Termín *frazeologie* je užíván poměrně variabilně pro označení specifického repertoáru většinou víceslovných lexikálních jednotek, k vykreslení pevnějších kontur termínu a na jeho stabilizaci v české lingvistice se podílely především práce Jozefa Mlacka a Františka Čermáka, ale i dalších frazeologů, lexikologů, stylistů a v dnešní době především kognitivních lingvistů.

Například J. V. Bečka uvádí, že „*frazeologie je soubor ustálených spojení, tzv. frazeologických obrátů neboli frazeologismů. Jsou to ustálená pojmenování složená ze dvou i více slov, jež bereme jako pojmenovávací jednotky*“ (Bečka, 1982, s. 321). Tato definice rámcově zachycuje podstatu frazeologie, nicméně je třeba upozornit, že jde právě o jedno z vágních vymezení, které nabízí téměř neomezené uchopení frazémů. Proto se v práci opíráme o jiná pojetí. Jedním z nich je například pojetí Františka Čermáka, podle kterého je frazeologie „*oblast frazémů a idiomů všech úrovní; zároveň disciplína zabývající se jejich studiem a popisem. Nejde o zvláštní jaz. rovinu, ale o oblast ustálených anomálních kombinací (...), která je komplementární k oblasti pravidelných jaz. kombinací jednotek všeho druhu a na všech relevantních rovinách.*“ (Čermák, Frazeologie a idiomatika, 2017)¹

Termín *frazeologie* se původně objevil již v roce 1558 v řecko-latinském slovníku M. Neandra. (srov. Mlacek, 1984, s. 9) Pojmenování této vědy vychází ze slova phraseologia, které je složeninou slov řeckého původu – phraseón, phrasein a logos. Předmět frazeologie se proměňoval, původně zahrnovala omezenější množství typů frazémů než dnes. I když se frazeologie částečně oddělila od lexikologie, tak se formovala z větší části samostatně. K jejímu největšímu rozvoji docházelo ve 20. století. (Čermák, 2007, s. 482) Důvodem je pečlivější propracování vědecké metodiky a také formování různých lingvistických paradigmat, která umožnila náhled a analýzu frazeologického materiálu z různých úhlů pohledu. „*Frazeologie se všeobecně pokládá za jednu z nejspecifičtějších oblastí v každém přirozeném jazyce.*“ (Mlacek, 1984, s. 5) Znalost frazémů může být jedním z faktorů, jímž hodnotíme jazykovou úroveň mluvčího, ať už rodného, či cizího jazyka. (tamtéž).

Mrhačová a Balowski (2017, s. 5) uvádí, že frazeologie je z hlediska národní příslušnosti pro jazyk pozoruhodnou disciplínou, protože díky ní dokážeme lépe proniknout do cizích kultur. Frazémy určitého národa nám mohou ledasco prozradit o jeho kultuře, historii, národních zvycích nebo o každodenním životě.

Podle Maturové (2017, s. 81) je téma frazeologie pro lingvisty stále zajímavé, jelikož v této oblasti vzniká velké množství nových odborných prací a článků. O této skutečnosti vypovídá

1 O termínu frazém/frazeologismus viz dále.

i vznik knih *Svět v obrazech a ve frazeologii* (2017) a *Svět v obrazech a ve frazeologii II* (2021). Jedná se o publikace vzniklé na základě stejnojmenných konferencí, jež se konaly v Praze. (Janovec, 2017, 2021)

1.1 Propojení frazeologie s jinými vědami

Podle Mlacka (1984, s. 11) je možné vymezit dva zcela odlišné názory na pojetí frazeologie. První říká, že nejde o jazykovědnou disciplínu. Druhý ale poukazuje na to, že frazeologii můžeme jednoznačně považovat právě za jednu z jazykovědných disciplín. Zároveň ale existuje i možnost průniku mezi těmito dvěma názory, která přichází ještě s jednou teorií. Ta frazeologii vztahuje i k jiným disciplínám v jazyce, kupříkladu k syntaxi nebo lexikologii, ze které se frazeologie oddělila. (tamtéž)

Frazeologie je propojena nejen s jazykovědnými disciplínami, ale i s jinými obory. Dále vycházíme z teorie, kterou udává Čermák (2007, s. 15–16).

1.1.1 Psychologie

V porovnání psychologie a frazeologie podle Čermáka (2007, s. 16–17) dochází ke konkurenceschopnosti. Frazémy označující například psychické stavy nebo vlastnosti popíší skutečnost sice méně odborně, ale i tak slouží v kontextu výstižněji a srozumitelněji. Například frazémy „neublížil by ani mouše“ nebo „nasadil by za někoho krk“ vystihují lidskou povahu. (tamtéž)

1.1.2 Historie

Další věda propojená s frazeologií, kterou Čermák (2007, s. 15–17) uvádí, je historie. Ta se svou podstatou promítá do některých frazémů v podobě historických reálií. Frazémy poukazují například na historické postavy nebo události, ať už ryze české, či zahraniční. Z českého prostředí Čermák (2017, s. 17) poukazuje na pochod Praha-Prčice, který se váže k frazému *poslat někoho do Prčic*. Tento příklad je specifický tím, že nebyl frazém ovlivněn událostí, ale událost frazémem.

1.1.3 Umění

Jako poslední zmíníme skupinu hned několika oblastí, které se promítají do frazeologie, anebo se frazeologie ukazuje přímo v nich. Podkapitola zahrnuje tři obory, které můžeme pojmenovat nadřazeným slovem umění – patří sem hudba, literatura a malířství. (Čermák, 2007, s. 16) V literatuře se promítá v názvech různých děl, ať už divadelních her nebo románů. Příkladem je divadelní hra *Rub a líc* od Jiřího Voskovce a Jana Wericha nebo román Václava Řezáče *Větrná setba*. V hudbě se s frazeologií příliš nesetkáme, ale hudba může frazeologický repertoár jazyka obohacovat. V malířství se s frazeologií pracovalo především dříve, kdy podle představ autorů

vznikala díla zobrazující některé frazémy, například z období antiky nebo motivy biblické. (Čermák, 2007, s. 16)

1.2 Jazykový obraz světa

Jako počátek používání termínu *jazykový obraz světa* se označují odborné práce polských jazykovědců již z poloviny 80. let. Nejen že se tento pojem postupně stále více rozšiřoval v polské lingvistice, ale na jazykový obraz světa bylo nahlíženo jako na přístup k jazyku, který je osobitý. V lingvistice tak dochází ke změně a jazykovědci se začínají stále více zaměřovat na sémantiku. (Vaňková, 2005)

Jazykový obraz světa nás jako národa je silně ovlivněn našim mateřským jazykem. Jazykem, kterým mluvíme zároveň i přemýšlíme, protože je to pro nás přirozené. (Pacovská, 2012) Vaňková (2005, s. 49–50) říká, že nosíme tzv. brýle mateřského jazyka a vlivem těchto brýlí si každý z nás interpretuje svět po svém. Ovšem výrok „kolik řečí umíš, tolikrát si člověkem“ může pohled na celou věc ještě rozšířit a dívat se na ni z jiné perspektivy. Například člověk bilingvní se dokáže na svět dívat více pohledy než člověk, který má již zmíněné brýle jen jedny. Pak také záleží na tom, jak výrazně jsou jeho dva světy odlišné či podobné.

Vaňková (2005) popisuje jazykový obraz světa jako antropocentrický², subjektivní a naivní. Primárně vychází z předpokladu, že se tento obraz utváří z pohledu obyčejného člověka, který používá určitý jazyk. V některých případech může vycházet i z pohledu dítěte, což se charakteristicky projeví na jazykovém obrazu světa. Jedná se o výrazný protipól k vědeckému pojetí. Autorka poukazuje na skutečnost, že je důležité diferencovat naivní obraz světa a reálný pohled člověka, hlavně v případě stereotypů³. Jazykový obraz světa se za určitých okolností projevuje i jako hodnotící prvek, jenž se metaforicky staví na jednu ze stran, a tím se odklání od objektivitu. Obraz se u každého jedince v průběhu jeho života mění s ohledem na zkušenost, kterou postupně získává a která formuje jeho myšlení a jednání.

Každý národ utváří svůj specifický obraz světa na základě jazykové příslušnosti a kulturních specifik. Jiný jazykový obraz mají například Češi žijící v České republice a jiný Turci, kteří zároveň i žijí v Turecku. Naproti tomu kupříkladu čeština a slovenština jsou si výrazně bližší v pohledu na jazykový obraz světa. Což je ovlivněno nejen tím, že tyto dva jazyky patří do stejné jazykové skupiny, ale i geografickým umístěním zmíněných zemí. Zatímco Turecko se nachází částečně

2 Antropocentrismus je termín označující přesvědčení, že člověk jako jedinec je ústředním centrem všeho. Veškeré vnímání světa je podle tohoto názoru založeno na lidské existenci a zároveň na ní závisí. Z lingvistického pohledu jsou za antropocentrické znaky jazyka považovány ty, které jsou přímo podmíněny typickými vlastnostmi člověka ve všeobecném pohledu. (Wolf, 2017)

3 O termínu stereotyp viz kapitola 2.7

v Evropě a v Asii a turečtina nepatří do skupiny slovanských jazyků, na rozdíl od češtiny a slovenštiny. (Pacovská, 2012, s. 42)

2 Frazém

„*Idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou prvků. Z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojení), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo).*“ (Čermák, 2007, s. 31). Čechová do definice frazému zahrnuje více vlastností, kterými je tato jednotka specifická. „*Frazém (frazologismus) je ustálené vícekomponentové, často obrazné a expresivní celistvé pojmenování s omezenou kolokabilitou/spojovatelností, leckdy anomální (...).*“ (Čechová et al., 2011, s. 66). Obě zmíněné definice se navzájem doplňují. Vystihují základní podstatu frazémů (resp. idiomů). Čermák (2007, s. 483) říká, že podle něj bychom se měli ve frazeologii vyhnout pojmům, jako je „frazelogická jednotka“ nebo „frazologismus“. Termín *frazelogická jednotka* hodnotí jako zcela neobratný a frazeologismus označuje za rusismus. Pojem „frazologismus“ zmiňuje například Bečka v knize *Slovník synonym a frazeologismů* (1982), ale vyskytuje se běžně i u jiných lingvistů.

Frazém jako ustálená jednotka funguje jako celek, který zasazujeme do konkrétní situace. Je utvořen jako obrazné pojmenování a při pravidelném a trvalém používání dochází k ukotvení jeho významu. (Čechová, 1986) Některé komponenty frazémů se takzvaně frazeologizují. To znamená, že jejich prvotní význam jako samostatných jednotek už existuje pouze jako součást daného frazému a nikoli mimo něj. (Čechová et al., 2011, s. 94) Bečka (1982, s. 321) ale poukazuje i na opačnou situaci. I přesto, že slovo se stává součástí daného frazémů, je jeho individuální význam stále stejný. Při ustáleném používání frazémů dochází v některých případech mezi lidmi právě k zapomenutí významu některých slov v jejich původním významu, i v případě, že daný frazém běžně užívají a správně chápou jeho podstatu.

Pro zkoumání frazémů je zásadní studovat zvlášť vstupní a výstupní formy, neboť tento postup je u každé z nich odlišný, a tak se nedá aplikovat jednotně. Analýzu můžeme provést pouze u vstupní formy, zatímco u výstupní už není možná, neboť dané komponenty už jsou součástí pevného celku. U výsledné formy se uplatňuje analýza funkční, jež vychází z textového chování. (Čermák, 2007, s. 32)

Některé jednotky frazeologie jsou pro daný jazyk tak specifické, že nemusí ve všech případech existovat jejich doslovný překlad vyjadřující jejich přesný původní význam. Tato situace ale není pravidlem, protože existuje množství frazémů, jako například *kostky jsou vrženy*, které jsou založeny na původním znění v jiném jazyce. (Mlacek, 1984, s. 9)

2.1 Frazém a idiom

Podle Čermáka (2002, s. 139) jsou tyto dva termíny ve všeobecnosti známé, avšak stále různorodě pojímané. Frazém a idiom jsou dva odlišné pojmy, které se zčásti překrývají, proto jsou v příručkách zmiňovány společně. „*Frazém a idiom je nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky).*“ (Čermák, 1985, s. 177) Pokud se zaměříme na formální vlastnosti spojení, je v centru našeho bádání frazém. Zabýváme-li se ale sémantickou rovinou, důležitý je pro nás pojem idiom. (Čermák, 2007, s. 33)

Čermák (2007, s. 33) konstatuje, že v dnešní době jednoznačně převažuje zkoumání formální stránky, a proto se používá spíše pojem frazém jako nadřazený oběma. V této práci proto budeme používat také pouze termín frazém.

2.2 Typy frazémů

Mlacek (1984) poukazuje na skutečnost, že vzhledem k množství frazeologických jednotek je kvůli přehlednosti potřeba je roztřídit do menších skupin. Ovšem tyto jednotky jsou tak specifické svou výstavbou a použitím, že jejich klasifikace se nemůže řídit pouze jedním univerzálním pravidlem. V minulosti jazykovědci vyčlenili například jen přirovnání, přísloví, pořekadla atp. Později už docházelo k propracovanějšímu třídění. Stále se ale nejednalo o systém, který by dokázal zahrnout všechny důležité rysy.

Existuje mnoho možností, jak můžeme jednotlivé frazémy třídit. Mlacek (1984) pracuje s deseti typy klasifikace. Jako příklad uvádí klasifikaci sémantickou, klasifikaci funkční, rozdělení podle původu, dělení podle postoje ke spisovnému jazyku či klasifikace stylistická. Některé typy klasifikace jsou zdánlivě důležitější než ostatní, ale každá z nich přináší jiné stanovisko k frazeologickým jednotkám. (Mlacek, 1984) Podle Čermáka (2007, s. 44) jsou některé zmiňované skupiny nadbytečné kvůli své neexaktnosti či nevychází z kvalitních zdrojů, což může mít vliv na výsledek klasifikace. Proto budeme následně vycházet ze třídění do tří skupin frazémů – kolokační, propoziční a lexikální frazémy, jak je navrhuje Čermák.

2.2.1 Kolokační frazémy

Kolokační frazémy jsou jednotky frazeologie, které jako celek složený ze slov nevytváří větu či promluvu. Svou širokou škálou výrazů a jejich variantností se někdy označují jako klíčovou oblast frazeologie. (Čermák, 1985, s. 212) Do skupiny kolokačních frazémů patří například spojení *velké prádlo, stará bačkora* nebo *hozená rukavice*.

2.2.2 Propoziční frazémy

Mezi propoziční frazémy se řadí ty, jež fungují jako věty. Čermák (2002, s. 142) do této skupiny řadí i polypropoziční monosubjektové frazémy. Patří sem například přísloví nebo pranostiky, které jsou v mnoha případech vázány na jazykovou znalost mluvčího i adresáta. Dále autor zmiňuje formulace, které se používají například k projevení díky či při přivítání.

2.2.3 Lexikální frazémy

Skupina lexikálních frazémů se vyznačuje svou nediskrétní formou, jelikož se nedá rozdělit na menší celky, platí za lexém jednoslovný. Čermák (2002, s. 141) taktéž tvrdí, že je této skupině obvykle věnováno nejméně pozornosti a zároveň je nejvíce problematická z hlediska určování a přiřazování frazémů.

2.3 Aktualizace frazémů

Mlacek formuluje aktualizaci jako *„takovou formu frazému, ve které se aktuálně, subjektivně, individuálně, autorsky a jednoduše řečeno neuzuálně zasahuje do složení frazémů, do jeho stavby, a to tak, že se tímto zásahem mění, modifikuje nebo specifikuje význam frazému nebo alespoň ustálený způsob jeho ztvárnění“*. (Mlacek 2001, s. 135 citováno podle Janovec, 2008, s. 103)

Podle Janovce (2008) se v textech nebo při komunikaci můžeme setkat se snahou o vyvolání reakce ze strany adresáta za pomoci neobvyklých jazykových prostředků, ať už je záměrem vyvolání pocitu, či námětu k dalšímu přemýšlení nad daným tématem. A k tomu poslouží právě aktualizace frazémů. Tato technika se nejčastěji využívá jak v každodenní komunikaci, tak i v mediální sféře.

Jeden ze základních rysů frazeologie je ustálenost jejich jednotek, to ale ve všech případech není pravidlem. V mnoha situacích totiž dochází právě k jejich aktualizaci. (Mlacek, 1984, s. 106) Pokud chce autor zaktualizovat například již existující přirovnání, měl by zachovat alespoň jednu část původního frazému, jinak by totiž zcela ztratilo smysl a došlo by k vytvoření zcela jiného přirovnání, nikoli pouze k aktualizaci výchozí spojení. (Matureová, 2017, s. 83) V aktualizované frazeologické jednotce by tedy mělo být na první pohled jasné, z jakého frazému aktualizace vychází. U přirovnání se zároveň znatelně projevuje aktualizace, která je následně závislá na několika aspektech v návaznosti na prostředí, záměrů či zařazení produktora. Dále se do aktualizovaných frazeologických jednotek může promítnout aktuálních světové dění. Za jiné ozvláštňení textu je považováno použití vulgarizmů, jež se odvíjí od druhu textu, média a mluvčího. (Janovec, 2008)

Často je primární motivací k vytvoření nových podob frazémů pokus o humorné vyjádření v textech. (Maturová, 2017, s. 83) Pak už záleží jen na tom, zda se obměněná podoba uchytí a začne se používat například v běžné denní komunikaci, či nikoli. Kvůli své specifčnosti a individuálnímu použití ale spíše nedojde k zobecnění, respektive se nedostane k většímu množství uživatelů jazyka. (Čechová, 1986)

Čechová (1986) poukazuje na několik možností, jak může dojít k aktualizaci frazémů (resp. idiomů). Pokud existuje frazém, který se skládá ze dvou částí, pak lze vybrané části otočit, a tím zcela přetransformovat význam původního spojení. Dalším možným prostředkem, jak docílit aktualizace, je přetvoření druhé části frazému v opak jeho původního vyznění. Poslední vybranou variantou je tzv. kontaminace, při které se spojí dvě libovolné části zcela odlišných frazémů. U této možnosti ale často vznikají i nesmyslné výrazy. Je tudíž na místě rozhodnout, zda se jedná o cílenou kontaminaci, či autor skutečně udělal chybu při procesu aktualizace a jedná se tedy o defektní případ frazémů. (Janovec, 2008)

Čechová (1986) říká, že mladší generace ve společnosti už tolik nepoužívá tradiční frazémy. Naopak se ale mnohem více setkávají s frazémy obměněnými, případně jsou sami autoři těchto změn v původních frazémech.

2.4 Transformace

Transformace je proces, při kterém dochází ke změně ve frazému či idiomu. Výsledkem tohoto postupu je tzv. rezultat. Ten je ve své podstatě po stránce sémantické a formální v různé míře odlišný, ale dochází ke změnám ve spojitosti s kontextem. Při tomto procesu používáme termín báze, což je výchozí frazém, ze kterého následně vznikne rezultat neboli transformace. Z jedné počáteční báze může vzniknout hned několik transformátů. (Čermák, 1985, s. 223)

Čermák (1985, s. 223) dělí dva typy transformace, a to strukturní a individuální. Transformace strukturní se váže ke konkrétní třídě frazémů, zatímco transformace individuální je možná pouze u individuálních frazémů. Jednotlivé transformace jsou ustálené i neustálené a mohou se různit svou povahou nebo strukturou. Při procesu může také dojít k situaci, že vzniklá transformace už nebude spadat do frazeologie či idiomatiky.

2.5 Anomálnost

Anomálnost je jedním ze základních rysů frazeologie a idiomatiky. Jedná se o odchylku od pravidel, které jsou svou podstatou založené na analogičnosti. V případě regulérních analogických kombinací dochází k velkému množství možných obměň, například spojení *prázdný + dům/hrad/koš*. Naproti tomu ve frazeologii je tento výběr zúžen nebo omezen. Uvedeme si příklad

kolokačního frazému *prázdna kapsa*, který charakterizuje jedince bez finančního nebo jinak materiálního obnosu. Kdybychom slovo kapsa nahradili například slovem koš, ztratilo by spojení svůj jedinečný význam. Spojení *prázdny koš* totiž primárně neasociuje to stejné, co frazémem *prázdna kapsa*. (Čermák, Anomálie, 2017)

2.6 Varianty

„Varianta je taková ustálená či neustálená obdoba, tj. relativně malá formální nebo sémantická modifikace frazému, která nemění jeho funkci (...) a v zásadě ani podstatu významu.“ (Čermák, 2007, s. 40)

Čermák (2007, s. 40) uvádí, že varianty frazémů reflektují jejich samotný vývoj. Podle odhadů má jeden ze čtyř frazémů svou variantu. Příkladem z excerpovaného materiálu je výraz *„držet/mit někoho pod pantoflem“* (Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 532). Varianty je možné rozdělit do dvou skupin – systémové, ustálené a neustálené, autorské. (Čermák, 2007, s. 40)

2.7 Stereotyp

Pojem stereotyp má interdisciplinární přesah, tudíž úzce souvisí i s dalšími vědami. O jeho zařazení do odborné oblasti a následné zkoumání se zasloužil Walter Lippmann. I přesto, že podle odborné veřejnosti byl pojem stereotyp úzce spjat s jazykem, mu nebylo věnováno tolik pozornosti, a to až do příchodu kognitivní lingvistiky. Z pohledu sociologického Walter Lippmann ve své knize *Veřejné mínění* (1922) definuje *„stereotyp jako jednostranný, parciální a schematický „obraz v lidské hlavě“, tj. obraz nějakého jevu, který je založen na zkušenosti s ním. Takové schematické obrazy jsou kulturním výtvorem a zároveň odpovídají důležitým psychickým potřebám člověka.“* (Bartmiński, 2016, s. 61)

Bartmiński (2016, s. 77) připouští, že v současné době je termín stereotyp ve společnosti vnímán spíše negativně, přestože existuje množství pozitivních stereotypů. Tudíž jako lepší řešení, než stereotypy ze společnosti zcela vymýtit, Bartmiński vidí naučit společnost používat stereotypy k usnadnění každodenní komunikace, primárně ke zrychlení a zjednodušení.

3 Metodologie

Práce je rozdělena na dvě části. První část je teoretická a pojednává blíže o oboru frazeologie, pojmu frazém a dalších pomocných vědách. Shrnují se v ní základní termíny na základě provedené rešerše odborné literatury. K teoretické části, jak bylo zmíněno již v úvodu, používáme především odborné publikace od Františka Čermáka, Jozefa Mlacka, Marie Čechové a Ladislava Janovce. Dále pracujeme s informacemi získanými z jazykových časopisů *Slovo a Slovesnost* a *Naše řeč*.

V další části práce se zaměřujeme na jednotlivé části oblečení jako na komponenty, které jsou součástí českých frazémů. Provádíme excerpci předem vybraných frazeologických slovníků. Pro tuto práci používáme *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1–4* od českého jazykovědce Františka Čermáka a *Česko-polský frazeologický slovník* od Evy Mrhačové a Mieczysława Balowského.

Frazémy jsou rozděleny podle typu oblečení do čtyř základních skupin – frazémy obsahující komponent obuv a její součásti, spodní části oblečení, vrchní části oblečení a poslední kapitolu tvoří speciální skupina frazémů, jež autorka práce shledala jako obtížné zařadit do ostatních vymezených skupin, ale vzhledem k různorodosti nemohou vytvořit skupinu samostatně vymezenou. V každé z těchto skupin jsou příslušné komponenty seřazeny podle abecedy.

U některých komponentů autorka práce doplnila informace týkající se jejich etymologie, další využití ve slovníku Čeština 2.0 nebo okomentovala jejich úlohu v etice podle zásad z publikace Ladislava Špačka.

3.1 Slovník české frazeologie a idiomatiky

Slovník české frazeologie a idiomatiky (zkratka SČFI) je odborná publikace, jež obsahuje největší množství frazeologického materiálu nejen s ohledem na český jazyk, ale i v porovnání s jinými světovými jazyky, které kdy bylo zaznamenáno. (Zajac, 2015)

Slovník se skládá z pěti samostatných celků, z nichž se každý zaměřuje na jednu skupinu frazémů. Jedná se o rozdělení na přirovnání, výrazy neslovesné, výrazy slovesné, výrazy větné a poslední vydaný díl je onomaziologický slovník, který v této práci nevyužíváme. Knižní svazek navazuje na první vydání, které vycházelo mezi lety 1983 až 1994. V původním vydání byla zpracována pouze přirovnání a frazémy slovesné a neslovesné. Hladká (1995) upozorňuje, že v těchto slovnících autoři pracovali pouze s kolokačními frazémy, nikoliv s propozičními

a polypropozičními, jež jsme definovali v kapitole o druhých frazémů. SČFI se zakládá na teoretickém Čermákově pojednání a vymezení frazeologie a frazému. (Hladká, 1995)

Vydání z let 1983–1994 byla následně po několik letech doplněna anebo z nich byly odebrány výrazy již zastaralé. Naopak na souhrnném pojetí výrazů větných se předtím teprve pracovalo, a tak vyšly až společně s aktualizovaným vydáním v nakladatelství LEDA. (Čermák, Přirovnání, 2009, s. 7)

Slovníková hesla jsou řazena abecedně s doplněním o systém: substantivum → adjektivum → verbum → adverbium. V praxi to znamenalo, že se při řazení postupovalo nejprve podle přítomného substantiva, nebo pokud ve frazému či idiomu žádné nebylo, tak podle adjektiva atd. Na konci každého dílu SČFI se nachází sémantický rejstřík (onomaziologický slovník), který seskupuje frazémy nikoli podle jejich abecedního řazení jednotek, ale podle jejich významu. (Čermák, 2009, s. 8)

3.2 Oblečení, móda a etiketa

„Slovo móda, pocházející z latinského *modus* (způsob, míra), se v Evropě vyskytuje od středověku.“ (Jarošová, 2020, s. 141). Zprvu se slovo móda nevázalo pouze k oděvu samotnému, ale i například ke stravě nebo komunikaci mezi lidmi. Později se móda ve smyslu oděvu začne dostávat do popředí společenského zájmu. Lidé náhle cítí potřebu dobře působit na své okolí a prezentovat se podle svého záměru. Na této skutečnosti závisí i posuzování druhých a zároveň možnost inspirace od ostatních právě například v oblasti módy. Zpočátku se jedná o záležitost zpravidla pro vyšší společenské třídy, zlom nastává v 19. století, kdy se móda promění ve fenomén pro širokou veřejnost. Od té doby přichází stále nové módní trendy, případně se ty nadčasové vrací. Móda je důležitou součástí společnosti a lidé mají prostřednictvím ní možnost ukázat okolí svou osobnost, názor nebo postoj. (Jarošová, 2020)

Oblečení hraje též důležitou roli v oblasti etikety. Z tohoto důvodu v této práci alespoň stručně pojednáváme o této společenské oblasti. „*Etiketa v tradičním pojetí znamenala nekonečný soubor předpisů a pravidel, která museli účastníci společenských akcí dodržovat, aby byli považováni za ctihodné dámy a gentlemany. V průběhu 20. století se protokol a etiketa zjednodušovaly a šly ke stále větší uvolněnosti a neformálnosti.*“ (Špaček, 2017, s. 37)

Výraznou českou osobností v oblasti etikety je spisovatel a popularizátor oboru Ladislav Špaček. Ten již mnoho let předává své zkušenosti a vědomosti v oblasti etikety široké veřejnosti například prostřednictvím svých knih, televizních pořadů či přednášek.

Špaček (2017, s. 6) zmiňuje, že se v české společnosti stále více projevuje zájem o znalosti v oblasti společenských pravidel. Jako argument uvádí velké množství knih pojednávajících o této

tematicke vydaných za poslední dobu. Lidé se chtějí orientovat v novodobých pravidlech etikety, ovšem starší publikace vysvětlují zákonitosti striktně daných zásad chování dnes již ne tak obvyklých. V dnešní době je pro společnost 21. století užitečnější se orientovat v etických pravidlech například v oblasti obchodních schůzek nebo jednání či při jiných speciálních příležitostech. I tato pravidla vychází z původní představy, jen se přizpůsobují současné době. (Špaček, 2017, s. 6)

3.3 Frazémy obsahující komponent obuv či její části/složky

Do první skupiny jsme zařadili frazémy, které ve svém základu obsahují komponenty zařazené do sortimentu obuvi či její součásti. Mezi vybraná klíčová slova patří *bačkora*, *holinka*, *kecky*, *kopačky*, *kramflek*, *pantofel*, *podpatek*, *podrážka* a *střevíček*. Navíc je ještě zařazena složka *boty*, neboť jde o lexém nadřazený všem druhům bot a dále jsou do této kapitoly zahrnuty výrazy *fusekle* a *punčocha*, neboť je autorka vyhodnotila jako vhodné pro zařazení, vzhledem k úzké návaznosti na obuv.

Bačkora

V excerpovaném materiálu bylo nalezeno třináct frazémů obsahujících komponent *bačkora*, který se vyskytoval nejen v nominativním tvaru, ale i v akuzativu či instrumentálu. Do celkového počtu se promítají i varianty frazémů. Název tohoto druhu obuvi vznikl z maďarského slova *bocskor*, což je původní označení pro střevíc. (Rejzek, 2015, s. 69)

Všechna nalezená spojení nám evokují negativní postoj mluvčího k dané situaci či osobě. *Stará bačkora*⁴ je výraz neslovesný a je možné jej nahradit slovesným výrazem *nestát za nic*. *Stará bačkora* je následně základem pro další frazémy, u kterých dochází k rozvinutí pomocí verba, tedy *stát za starou bačkoru*⁵, *mít starou bačkoru*, *vědět starou bačkoru*⁶. Všechny tři frazémy slouží určitému typu negace a vyjadřují význam „nic“.

Další dva frazémy jsou úzce spojeny s tematikou smrti. Při konverzaci týkající se otázky úmrtí se mnohdy využívají eufemismy, například *odejít z tohoto světa* nebo *odejít do věčných lovišť*. Dvě vyhledané frazeologické jednotky *natáhnout bačkory* a *zaklepat bačkorama*⁷ hodnotíme jako výrazy expresivní se záporným zabarvením.

4 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 33

5 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 41; Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 49–50

6 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 41

7 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 41

*Být/bejt na bačkoru*⁸ a *Je to na bačkoru*⁹ kriticky vyjadřuje nevhodnost či nepotřebnost dané věci/situace/skutečnosti, která je pro nás v dané chvíli bezcenná. Pokud chceme o někom říci, že je slabý, nerozhodný či se bojí každé situace, která nastane, použijeme frazém *být bačkora*¹⁰. V případě poukázání na nevhodný stav věci, například přílišnou měkkost, použijeme přirovnání *je to jako bačkora*¹¹. *Sedět někde jako bačkora*¹² znamená sedět a ani se nepohnout, ani náznakem neprojevat žádný zájem o okolní dění. Posledním frazémem je *boty jsou jako bačkory*¹³, o kterém hovoříme v další skupině.

Boty

Ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (Čermák, 2009) se vyskytuje celkem šestadvacet frazémů, jež obsahují komponent *bota*. Jedná se o druhou nejpočetnější skupinu, jež stojí co do četnosti hned za frazémy s komponentem *kapsa*. V této skupině se vyskytují i expresivní výrazy, jako je například vulgární pojmenování *nasral* nebo nespisovný výraz *vylejt*. Kromě vulgarismů uvádíme i frazeologické jednotky zahrnující komponent bota jako deminutivum, tedy výraz botičky. Frazémy rozdělujeme do menších skupin podle jejich významu a na konci zmíníme zbylé frazémy, které se liší od ostatních.

Jako první označíme frazémy, které konkretizují vlastnosti bot. Jedná se o frazémy *boty jako bačkory*¹⁴, *vypadat jako kocour v botách*¹⁵, *boty jako lodě*¹⁶ a *kocour v botách*¹⁷. *Boty jako bačkory* charakterizují obuv, která je velmi pohodlná, měkká a mírně sešlapaná, neboť si ji člověk nošením přizpůsobil svému chodidlu. Pokud o někom řekneme, že vypadá jako *kocour v botách*, znamená to, že je jeho obuv příliš velká v poměru k němu samotnému. Tato situace nastává například u malých dětí, které si zkouší boty svých rodičů a vypadají komicky, když se v nich snaží pohybovat. Podobný význam nese spojení *boty jako lodě* s variantou, která není zaznamenána ve slovnících, *boty jako (dětské) rakve*, jež má možnost užití u člověka, který má nadprůměrně velké či široké boty.

8 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 41

9 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 49

10 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 41

11 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 39

12 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 39

13 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 39

14 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 39

15 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 159

16 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 194

17 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 139

Další frazeologické jednotky se vážou k cestování nebo jinému pohybu zejm. po nohách – *mít toulavé boty* a *prásknout do bot*¹⁸. Jestliže někdo *má toulavé boty*, znamená to, že se chvíli nezdrží na jednom místě, někam se stále přesouvá nebo cestuje. Zároveň z toho můžeme usuzovat, že takový člověk nemá rád stereotyp a ve svém životě vyhledává změny. Jestliže chce člověk odněkud rychle odejít například z důvodu obav či jiných nepříjemností, tak *práskne do bot*.

Dělat chyby je lidské. Na toto téma ve spojitosti s komponentem *bota* upozorňují dva frazémy ze *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. Jedná se o frazémy *velká bota*¹⁹ a *udělat botu v něčem*²⁰. Kromě označení chyb frazémy obsahující komponent bota vystihují lidské nedostatky či neznalosti – *vědět, kde ho bota tlačí*²¹; *každěj nejlíp ví, kde ho bota tlačí*²².

Do další skupiny zařazujeme frazémy označující negativní lidskou vlastnost. Větný výraz *Zavaž si botu, kecá ti jazyk*²³ vyjadřuje vysoce expresivní pokyn mluvčího k osobě, která by už měla mlčet, neboť její konverzace dostává ostatní do rozpaků nebo má až nepříjemné poznámky. *Tlačí/dře ho bota*²⁴ znamená, že má jedinec nějaký problém, který má negativní vliv na jeho chování a osobnost. *To sem si nasral do bot*²⁵ je frazém s vulgárním komponentem, který jako celek vystihuje okamžik nebo situaci, v níž se člověk zachová hloupě a trapně.

K označení povýšenosti lze použít větný výraz *sláva mu čouhá/kouká z bot*²⁶. Čermák (Výrazy větné, 2009, s. 808) uvádí, že tento frazém prostřednictvím jedince komentuje člověka z venkova, který se v jeho očích neumí chovat podle nastavených pravidel. Ojedinělým frazémem v této práci je větný výraz *Paci, paci, pacičky, táta koupil botičky...*²⁷. Nejedná se o typický frazém, nýbrž o lidovou říkanku, která je určena pro malé děti a je zpravidla doprovázena tleskáním do rytmu, jeho zařazení mezi frazémy je diskutabilní.

*Nabrat si do bot*²⁸ je výraz neslovesný založený na kroku do vody tím způsobem, že se člověku namočí nejen bota, ale i noha samotná. Spojení vody v jakékoli formě a skupenství s frazémy tvoří taktéž početnou část v excerpovaném materiálu, například frazémy *být jako kapka v moři*²⁹, *vypálit někomu rybník*³⁰ nebo *moře peněz*³¹.

18 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54

19 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 40

20 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54

21 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54

22 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 68

23 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 68

24 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 68

25 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 68

26 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 808

27 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 899

28 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54

29 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 101

30 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 259

31 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 155

Statečná smrt se dá jinak také vyjádřit frazémem *umřít v botách*³². Pokud někomu *teče mu (voda) do bot*³³, je v úzkých či se dostal do nepříznivé situace. Situace, kdy chce někdo *vylejt někomu boty*³⁴, nastává ve chvíli hrubého či nevhodného chování jiného jedince ve společnosti. Dalšímu účastníkovi se toto chování nelíbí, a tak se rozhodne zakročit a za použití násilí dostat jedince způsobujícího potíže pryč. Dalším vyhledaným frazémem je *lizat někomu boty*³⁵, které označuje neustále podbízení a podlézání. K popisu chudého nebo nedbalého člověka použijeme frazém *mít boty okolo děr celé*³⁶.

*Být špinavý jako bota*³⁷ popisuje člověka velmi špinavého, případně dlouho nemytého. Pokud chceme o někom říci, že je hloupý, můžeme použít frazém *být hloupej/blbej jako bota*³⁸. Pro něco/někoho, co s jistotou a bez pochyb známe existuje frazém *znát někoho/něco jako své boty*³⁹.

Poslední frazém *obout si boty*⁴⁰ autorka práce označuje za sporný, neboť ho považuje za spojení přímé, v němž jsou všechna slova užitá v primárním významu.

Fusekle

Frazémy obsahující komponent *fusekle* se v materiálu objevily tři, a to *Je to jako voda z fusekli*⁴¹, *tahat někoho za fusekli*⁴² a *je to jako vyvařený fusekle*⁴³. Frazémem *tahat někoho za fusekli* se označuje situace, kdy člověk vytváří příslib jinému člověku, ale svůj slib neplní a vymlouvá se. Synonymním výrazem je *tahat někoho za nohu*.

Další frazémy – *je to jako voda z fusekli*, *je to jako vyvařený fusekle*, případně spojení *chutná to jako vyvařený fusekle*, je větný a označuje vlastnost primárně tekutého pokrmu, který je mdlý, chuťově nevýrazný až nechutný. Oba frazémy jsou negativně hodnotícího rázu.

Za zajímavý autorka práce považuje fakt, že ani v jednom z použitých slovníků se nevyskytuje žádný frazém, který by obsahoval spisovné slovo *ponožka*.

32 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54

33 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 68

34 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 553

35 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54; Havránek et al., 2011

36 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54

37 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 52–53

38 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 53

39 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 53

40 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 54

41 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 388

42 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 172, s. 458

43 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 255

Holínka

Slovo holínka, které má i fonetickou variantu *holinka*, se v SČFI objevilo pouze ve formě přirovnání *mít krk jako holínku*⁴⁴. Popisuje člověka, který nemá čistý krk.

Kecky

Při excerpici materiálu se vyskytly dva frazémy zahrnující slovo kecky, a to *mít něčeho plné kecky*⁴⁵ a *To je ale kecka*⁴⁶. Podle Českého etymologického slovníku vzniklo pojmenování kecka, jež se vyskytuje převážně v plurálu, na základě názvu firmy Keds, která prvotně vyráběla tento druh obuvi. (Rejzek, 2015, s. 300)

Frazém *mít něčeho plné kecky* popisuje aktuální stav člověka, který se (delší dobu) vypořádává s určitým problémem nebo se ocitl ve zdánlivě bezvýchodné situaci, nemůže se z ní dostat a necítí se v této pozici komfortně. Synonymním výrazem je například somatický frazém *mít něčeho až po krk*.

Spojení *To je ale kecka* mluvčí použije ve chvíli, kdy chce o někom říci, že si vymýšlí. V češtině existuje podobný jednoslovný výraz *lidový vypravěč*. Podle autora tohoto hesla ve slovníku Čeština 2.0 je lidový vypravěč „*člověk, který si rád vymýšlí, eufemistické označení lháře, v lepším případě jen méně nebezpečného pohádkáře*.“ (2011) Definice navíc zahrnuje pojmenování *pohádkář*, které by se také dalo vhodně použít k nahrazení. Nejedná se o tak explicitní tvrzení, jako v případě nařknutí někoho ze záměrného lhaní, které má za cíl někomu uškodit. S větší pravděpodobností popisuje člověka, který si nezáměrně vymýšlí nebo přibarvuje skutečnost podle svého. I přes primární význam negativního rázu frazém může působit spíše humorně, neboť se s tímto výrazem setkáme i ve spojitosti s dětmi, které mají bujnou fantazii.

Kopačky

Kopačky jsou druh obuvi určený primárně ke sportovním činnostem. *Dát někomu kopačky*⁴⁷ a *dostat kopačky (od někoho)*⁴⁸ jsou frazémy týkající se mezilidských vztahů. První zmíněný frazém označuje situaci, ve které se ocitne člověk, jenž se rozhodne přerušit kontakt nebo vztah se svým partnerem, případně se tento frazém může použít v pracovní sféře, kdy dojde k zásadnímu porušení stanovených zásad a pravidel ze strany zaměstnance a jeho nadřízený následně toto provinění vyřeší výpovědí.

44 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 117

45 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 280

46 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 369

47 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 296–297

48 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 297

Druhý vybraný frazém popisuje identickou situaci, jen z pohledu toho, s nímž byl vztah ukončen. Podobný význam nese frazém *dát někomu košem*⁴⁹, který má své uplatnění buď v situaci, kdy například dívka odmítne nabídku chlapce, jenž se o ni zajímá, nebo při popisu situace, kdy návštěva odmítne hostitelčino pohoštění, což může vyvolat negativní reakci.

Kramflek

Slovo kramflek vzniklo v 19. století z německého slova Krampe a označuje podpatek pod střevícem. Dnes se pro tuto součást obuvi využívá častěji slovo podpatek než kramflek. (Rejzek, 2015, s. 342) Toto pojmenování je nyní využíváno jako součást frazeologických jednotek, samostatně se vyskytuje pouze ve výjimečných případech.

První tři vyhledané frazémy označují pocit jistoty či nejistoty člověka, a to *být si jistý v kramflekách* nebo *bejt si jistej v kramflekách*, *být silný/pevný v kramflekách* a *být slabý v kramflekách*⁵⁰. Bližší hodnocení situace zajišťuje použitě adjektivum. Pokud se člověk cítí jistý, silný nebo pevný v kramflecích, chce tím říci, že se ve své pozici staví sebevědomě a jistě, například díky množství získaných informací či zkušeností. Jestliže ale o někom řekneme, že je slabý v kramflekách, tak chceme naopak poukázat na jeho nejistotu, případně i zranitelnost.

*Otočit se na kramfleku*⁵¹ patří mezi výrazy slovesné, stejně jako všechny ostatní frazémy z této skupiny. Jeho význam je výrazně bližší i následné realizaci. Otáčivý pohyb a následný odchod vykonavatele je i pro člověka, který není rodilý mluvčí, snadno představitelný. Čermák (2009, s. 165) nabízí rovněž variantu *otočit/obrátit se na fleku, patě nebo podpatku*⁵².

Poslední výraz *sklapnout kramfleky*⁵³ znamená podřídít se druhému člověku, například v pracovním prostředí, kde je jasně vymezený vztah podřízeného a nadřízeného nebo ve vztahu mezi dvěma lidmi v soukromí. Synonymní pojmenování pro slovesný výraz *sklapnout kramfleky* je frazém *srazit kramfleky*⁵⁴, který znázorňuje lidskou podřízenost a poddajnost.

49 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 303–304

50 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 310

51 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 165–166

52 O frazémech obsahujících slovo podpatek viz dále v této kapitole

53 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 328

54 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 310, s. 328

Pantofel

V českém prostředí se vyskytuje nespisovný pojem *podpantoflák*, jenž je podle slovníku Čeština 2.0⁵⁵ definován jako „*partner dobrovolně se nechávající řídit ve všech svých činech partnerkou; cokoli ona vymyslí, on udělá, je tzv. pod pantoflem*“. (2009)

SČFI uvádí tři frazémy, které mají ve svém základu spojení pod pantoflem, a to *být/bejt pod pantoflem*⁵⁶, *dostat se pod pantofel* nebo *držet někoho pod pantoflem*⁵⁷. Všechny tyto tři frazémy jsou založeny na již uvedené definici slova *podpantoflák*.

V tomto případě se nám projevuje genderový stereotyp, který u těchto frazémů primárně vztahuje k nadřazenosti ženy nad mužem i přes neutralnost slova *pantofel*. Čermák (Výrazy slovesné, 2009, s. 532) poukazuje na fakt, že v antice byl *pantofel* typický prvek pro ženu a označoval tak její nadvládu.

Podpatek

Frazémy obsahující komponent *podpatek* jsou úzce vázány s komponentem *kramflek*, o kterém jsme se již zmiňovali, neboť se jedná se o jeho synonymum. Všechny tři nalezené frazémy představují lexikální varianty se stejným nebo podobným významem. Jedná se o frazeologické jednotky *být pod podpatkem*⁵⁸, *otočit se na podpatku* a *srazit podpatky*⁵⁹.

Podrážka

Komponent *podrážka* jako důležitá součást obuvi vznikl v 19. století od slovesa *podrazit*. (Rejzek, 2015, s. 530)

Ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky se objevily čtyři frazémy obsahující slovo *podrážka*, ovšem jeden se v identické podobě vyskytl dvakrát a další je pouze jeho variantou s vypuštěním podmětu – *maso je jako podrážka*⁶⁰ a *je to jako podrážka*⁶¹. Tyto dva frazémy popisují stav nebo kvalitu masa, které je svou strukturou tak suché či tvrdé, že se nedá krájet/pozřít. Pokud jeden z těchto frazémů použijeme při konzumaci pokrmu, vyjadřujeme se o něm hanlivě.

55 Internetový portál Čeština 2.0 je slovník, který slouží veřejnosti jako zdroj neologismů. Každý uživatel může přidat nové slovo a čtenáři pak mají možnost ohodnotit jednotlivé výrazy. Slovník založil Martin Kavka. Čeština 2.0 působí nejen v online prostředí, ale již vyšla i jako knižní publikace pod názvem *Hacknutá čeština: neortodoxní slovník dnešní mateřštiny*. (Čeština 2.0, <https://cestina20.cz/o-cestine-2-0/>)

56 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 531–532

57 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 532

58 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 568

59 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 569

60 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 278; Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 452

61 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 686

Čtvrtý, zcela odlišný frazém *moct si podrážky ušoupat/ubrousit*⁶² vyjadřuje urputnou snahu člověka při hledání někoho/něčeho nebo jeho neustálou chůzi. V negativním slova smyslu Čermák (Výrazy slovesné, 2009, s. 461) uvádí příklad člověka, který stále chodí za svým nadřízeným a podlézá mu, za účelem povýšení či uznáním. V tomto případě bychom mohli frazém nahradit jednoslovným českým lexémem *vlezdoprdelka*, jenž je v internetovém slovníku Čeština 2.0 definován jako „člověk, který se nadmíru podbízí, vnucuje, aby si polepšil v kariéře, zkrátka „leze do zadku“ (2011).

Střevíc/střevíček

Komponent střevíček je deminutivum slova střevíc, a jeho expresivní charakter se také odráží ve vyhledaných frazémeh. Slovo *střevíček* je součástí ve dvou frazémů, které úzce souvisí s dětmi – *nosit ještě dětské střevíčky* a *odrůst již dětským střevíčkům*⁶³. Výraz *nosit ještě dětské střevíčky* popisuje vzpomínání na dětství z pohledu dospělého. Frazém *odrůst již dětským střevíčkům* vypovídá o člověku, který již dospěl a zařadil se do dospělého života.

Slovesný výraz *nebýt hoden, aby jí střevíc zavázal*⁶⁴ vnímáme dnes už jako zastaralý. Vystihuje společenské postavení mezi mužem a ženou, kdy muž není dostatečně dobrý pro ženu. Poslední slovesný výraz *vědět, kde ho střevíc tlačí*⁶⁵ je variantou k *vědět, kde ho bota tlačí*, o kterém jsme již vykládali.

Punčocha

V excerpovaném materiálu se objevily tři frazémy s komponentem punčocha, tedy neslovesný výraz *modrá punčocha*⁶⁶ a slovesné *schovávat něco do punčochy*⁶⁷ a *dávat/ukládat peníze do punčochy*⁶⁸. Punčocha svou elasticitou a stříhem může případně sloužit jako prostor pro uložení předmětů. U frazému *dávat/ukládat peníze do punčochy* vidíme konkrétní využití punčochy jako úschovny pro určitý finanční obnos. V tomto případě se ale jedná o člověka, který své peníze nesvěřuje bankovním ani jiným finančním institucím, raději si své peníze uloží jinam. Člověk, jenž *schovává peníze do punčochy* je velmi šetrivý, až lakotný. *Modré punčochy* je označení pro ženy, které se ve své době zabývaly obory zastoupené spíše muži, například vědou či politickým děním.

62 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 461, s. 569

63 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 775

64 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 775

65 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 775

66 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 289

67 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 649

68 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 240

3.4 Frazémy zahrnující vrchní část oblečení a její součásti

Z excerpovaného materiálu byla jako druhá skupina vybrána ta, která ve frazeologických jednotkách používá názvy vrchní části oblečení⁶⁹ a její součásti. Do této kategorie patří komponenty *frak, kabát, košile, kšanda, límec/límeček, plášť, rouchu, rukáv, tričko* a *vesta*. Navíc byl ještě zařazen pojem *šaty*, i přes to, že může jeho zařazení působit sporně.

Frak

Frak je formální pánský oblek černé barvy, který muži nosí na významné společenské události. Špaček (2017, s. 312) říká, že frak je předchůdcem smokingu a oba tyto modely jsou nejvíce formálním a slavnostním oděvem. Podle etikety se k fraku vždy nosí bílý motýlek. Jako dress code⁷⁰ se objevuje například při příležitostech odehrávajících se ve vysokých kruzích.

V excerpovaném materiálu se vyskytlo pět výrazů slovesných a tři výrazy větné. Ze slovesných to byly frazémy *dostat na frak, prohánět někomu frak, dávat někomu/něčemu na frak, natrhnout někomu frak* a *nedělat s někým žádné fraky*⁷¹. Mezi větné výrazy byly zařazeny frazémy *To je nákejch fraků!*, *Nedělej s tím (ním) žádné fraky*, *Jaképak/jakýpak fraky s tím (ním)*⁷².

Slovesné výrazy *dostat na frak* a *dávat někomu/něčemu na frak* mají tři rozličné významy. Jako první vypovídají o jedincově převaze nad druhým. Dále jsou komickým označení pro něco nepovedeného, pokaženého. Posledním možným významem je „někoho zmlátit, zbit“. *Natrhnout někomu frak* se navíc váže k prvnímu zmiňovanému významu.

Frazém *prohánět někomu frak* je synonymním výrazem ke slovesnému výrazu *prohánět někomu faldy*⁷³ a znamená přimět člověka k nadstandardnímu výkonu například v zaměstnání nebo při sportu.

Na přehnanou či naopak nedostatečnou péči se odkazují frazémy *nedělat s někým/něčím žádné fraky*, *To je nákejch fraků!*, *Nedělej s tím žádné fraky* a *Jaképak/jakýpak fraky s tím (ním)*.

69 Vrchní částí oblečení v této práci rozumíme ty části, které se oblékají na tělo, ruce, krk a hlavu.

70 „Instrukce, co si máme obléct, se na pozvánkách obvykle uvádí jen pro muže, protože variant dámského oblečení je tolik, že je nelze popsat. (Špaček, 2017, s. 312)

71 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 170

72 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 254

73 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 162

Kabát

Kabát je univerzální část oblečení, která se nosí primárně v chladném počasí jako svrchní část oděvu. Ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* se vyskytuje deset frazémů obsahujících komponent kabát – *dostat na kabát, posuzovat/soudit někoho podle kabátu, převlékat kabáty, dát něčemu kabát, dát něčemu nový kabát, dostat nový kabát, jednat s někým podle kabátu, obléct vojenský kabát, vyprášit někomu kabát*⁷⁴ a *Kabát na něm jen visí*⁷⁵. K tomu ještě přiřadíme dva frazémy z Česko-polského frazeologického slovníku od Mrhačové a Balowského – *bližší košile než kabát*⁷⁶ a *mít z ostudy kabát*⁷⁷.

Dát něčemu nový kabát a *dostat nový kabát* znamená ze staré věci udělat novou. Příkladem může být nábytkářská dílna, která sbírá kusy nábytku, jež potřebují buď celkovou renovaci, nebo alespoň natření či drobnou úpravu. Slovesné výrazy *dostat na kabát* a *dát něčemu na kabát* jsou lexikální varianty k frazémům *dostat na frak* a *dát něčemu na frak*. Větný frazém *Kabát na něm jen visí* má totožný význam s frazémem *Šaty na něm jen visí*, o kterém se zmiňujeme ve skupině s komponentem *šaty*.

Výraz *vyprášit někomu kabát* je ze sémantického hlediska totožný s výrazem *vyprášit někomu kalhoty*, o němž se zmiňujeme v kapitole 3.5.

Na negativní lidské vlastnosti poukazují frazémy *posuzovat/soudit někoho podle kabátu, převlékat kabát* a *jednat s někým podle kabátu*. *Posuzovat/soudit někoho podle kabátu* a *jednat s někým podle kabátu* líčí člověka, který své okolí soudí všeobecně pouze podle jejich vzhledu. Pokud někdo *převléká kabát*, neustále mění své názory na politiku, společenské dění atp. Tudíž se jedná o člověka nestálého a případně i snadno ovlivnitelného.

Dalším frazémem se zápornou konotací je výraz *bližší košile než kabát*. Hodnotí člověka na základě upřednostnění jeho vlastního zájmu před ostatními. *Mít z ostudy kabát* znamená před ostatními se ztrapnit svým chováním. Povinnost dostavit se k vojákům označujeme jako *obléct vojenský/bílý kabát*.

74 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 269

75 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 359

76 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 118

77 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 191

Košile

V excerpovaném materiálu se objevuje celkem čtrnáct frazémů obsahujících komponent košile – *Je štědrý/dobrosrdečný, že by rozdal poslední košili*⁷⁸; *černé košile, hnědé košile*⁷⁹, *rozdělit se s někým o poslední košili, připravit někoho o poslední košili, svléknout někoho do košile, rozdat poslední košili*⁸⁰, *blíže košile nežli kabát; jí, až je mu košile malá, rozdělil by se vo poslední košili*⁸¹, *hovno mu liže košili*⁸², *držet se někoho jako blecha košile*⁸³, *svlékli by ze mě poslední košili*⁸⁴ a *zvyk je železná košile*⁸⁵.

Frazémy *černé košile* a *hnědé košile* jsou založeny na historických reáliích. *Černé košile* jsou označením pro členy „*fašistického hnutí v Itálii po roce 1919*“ (Čermák, *Výrazy neslovesné*, 2009, s. 147). Stejně tak i druhý frazém má svůj původ v první polovině 20. století. *Hnědé košile* označovaly členy nacistického hnutí, primárně oddíly SA. (Čermák, *Výrazy neslovesné*, 2009, s. 147)

Další frazémy z této skupiny vyjadřují lidskou solidárnost a štědrost. Jedná se o frazémy *rozdělit se s někým o poslední košili, rozdat poslední košili a rozdělil by se vo poslední košili*. Naopak výrazy *připravit někoho o poslední košili, svléknout někoho do košile a svlékli by ze mě poslední košili* vypovídají o lidské chamtivosti nebo krádeži.

Pokud o někom prohlásíme, že *jí, až je mu košile malá*, výsměšně upozorňujeme na jeho způsob stravování, neboť tento člověk jí mnoho, velmi rychle a hltá. Expresivní frazém s vulgárním komponentem *hovno mu liže košili* označuje urgentnost vykonání potřeby. *Držet se někoho jako blecha košile* znamená k někomu velmi silně přilnout a odmítat se od něho odtrhnout.

Poslední frazém *zvyk je železná košile* poukazuje na zvyky, kterých se lidé nedokážou snadno zbavit. Může se jednat jak o pozitivní návyk, jako je například zdraví vztah ke sportování, tak i kupříkladu negativní návyk okusování nehtů.

78 Čermák, *Přirovnání*, 2009, s. 169

79 Čermák, *Výrazy neslovesné*, 2009, s. 147

80 Čermák, *Výrazy slovesné*, 2009, s. 304

81 Čermák, *Výrazy větné*, 2009, s. 389

82 Čermák, *Výrazy větné*, 2009, s. 299

83 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 22

84 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 117

85 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 368

Kšanda

Frazémy obsahující komponent *kšandy* se zakládají na jejich charakteristické vlastnosti. Kšandy/šle se vyznačují svou pružností a ta hraje zásadní roli i ve vyhledaných frazémech – *je to napínavé jako kšandy*, *vytahovat se jako kšandy*, *být napnutý jako kšandy*⁸⁶, *uříznout si kšandu*⁸⁷, *sem napnutej jako kšandy* a *je to napínavý jako kšandy*⁸⁸. Všechny tyto frazémy se vztahují k elasticitě kšand při natažení/napnutí. Napnutí se ovšem ve frazémech užívá pro vyjádření míry zvědavosti a zájmu.

Frazémy *je to napínavé jako kšandy* a *napnutý jako kšandy* se objevují i jako větné výrazy, jen s drobnými obměnami. Mluvčí je použije v situaci, kdy se nemůže něčeho dočkat, nebo když se ocitá v nějaké neočekávané nebo napínavé situaci. Čermák (Přirovnání, 2009, s. 181) uvádí, že frazém *je to napínavé jako kšandy* je možné použít i v případě vyjádření ironie, tedy pokud chce člověk říct, že je něco nezajímavé či otravné. *Vytahovat se jako kšandy* znamená povyšovat se nad druhého člověka. *Uříznout si kšandu* může člověk svým trapným chováním, při kterém si způsobí ostudu.

Límeč/límeček

Podoba slova límeč pochází ze 17. století, původně límeč vzniklý od slova lem. (Rejzek, 2015, s. 380) V excerpovaném materiálu autorka práce našla tři frazémy zahrnující komponent *límeč* nebo *límeček* – *bílé límečky*⁸⁹, *popadnout někoho za límeč* a *přivlíknout někoho za límeč*⁹⁰.

Frazémy *popadnout někoho za límeč* a *přivlíknout někoho za límeč* jsou spojeny s násilným chováním člověka vůči druhé osobě. *Popadnout někoho za límeč* doslovně znamená někoho chytit za část oděvu či těla a vyhodit ho odněkud ven. *Přivlíknout někoho za límeč* popisuje hrubé chování, kdy někdo někoho přivede s použitím násilí, tedy bez souhlasu druhé strany.

Frazeologické spojení *bílé límečky* jako označení pro lidi pracující na úřadě si lze spojit se společenským pravidlem podle Špačka (2017, s. 12), a to že základní barvou košile je bílá, nikoliv pestrobarevná či s výrazným vzorem. Oblek, jehož nedílnou součástí je košile, je někdy vnímán jako oblečení určené právě pro lidi zastávající vyšší pracovní pozice.

86 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 181

87 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 327

88 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 411

89 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 140

90 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 350

Plášť

Slovník české frazeologie a idiomatiky uvádí dva frazémy obsahující slovo plášť a jeho zdobnělinu *pláštík – pod pláštěm noci* a *pod pláštíkem (něčeho)*⁹¹. Popisují něco tajemného a skrytého, co nemá být odhaleno. *Pod pláštěm noci* (případně *pod rouškou noci*) je knižní výraz, jenž charakterizuje chování nebo činnost, která se odehrává v noci, kdy je tma.

Roucho

Frazémů s komponentem *roucho* nebo *rouška* se v excerpovaném materiálu objevilo celkem dvanáct – *být jako vlk v rouše beránčím*⁹², *v rouše Adamově*, *v rouše Evině*, *v jiném/novém rouše*, *pod rouškou noci*, *pod rouškou/pečetí tajemství*, *zahalený/obestřeny rouškou tajemství*, *pod rouškou tmy*⁹³, *vlk v rouchu/rouše beránčím*⁹⁴, *být zahalen rouškou tajemství*, *podtrhnout/poodhalit roušku něčeho* a *svěřit někomu něco pod rouškou tajemství*⁹⁵.

Být jako vlk v rouše beránčím a *vlk v rouchu/rouše beránčím* jsou expresivní knižní výrazy, související s Biblií, jenž popisuje člověka, který cíleně skrývá své negativní stránky, například svou zlobu nebo nenávist a místo nich světu záměrně ukazuje falešnou lidumilnost či dobrotu. Tímto počinem může metaforický vlk manipulovat se svým okolím.

Zároveň se v tomto frazému projevuje primárně pozitivní a negativní asociace spojená s konkrétními druhy zvířat, v tomto případě s vlkem a beránkem. Vlka si čeští mluvčí automaticky spojí s něčím zlým a špatným, beránka s něčím něžným, dobrým a milým⁹⁶, viz i záporná role vlka v pohádkách nebo bajkách, kupříkladu v pohádce O Červené Karkulce nebo v Ezopově bajce s názvem Osel, vlk a liška.

Další dva výrazy mají též spojení s Biblií, jedná se o frazémy *v rouše Adamově* a *v rouše Evině*. Tyto dvě postavy jsou vyobrazovány spoře zahalené, tudíž pokud na sobě člověk nemá žádný oděv, nebo pouze malou část, říkáme o něm, že je *v rouše Adamově* či *Evině*.

Frazémy *pod rouškou noci* a *pod rouškou tmy* nesou stejný význam jako výrazy s komponentem *plášť*. Něco tajemného či skrytého taktéž označují výrazy *pod rouškou tajemství*, *zahalený/obestřeny rouškou tajemství*, *být zahalen rouškou tajemství*, *podtrhnout/poodhalit roušku něčeho* a *svěřit někomu něco pod rouškou tajemství*. Poslední frazém *v jiném/novém rouše* charakterizuje předělanou podobu například literárního díla.

91 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 248

92 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 388

93 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 299

94 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 387

95 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 672

96 Vedle toho ovce a beran mají spíše negativní konotace – hloupost a tvrdohlavost.

Rukáv

Rukáv je součástí vrchního kusu oděvu, z tohoto důvodu je zařazen do této skupiny frazémů. V excerpovaném materiálu byly nalezeny čtyři frazémy obsahující komponent rukáv, s tím že jeden frazém se objevil v identické formě jak u přirovnání, tak u výrazů slovesných. Jedná se o frazémy *sypat něco z rukávu*⁹⁷, *vykasat si / vyhrnout si rukávy*⁹⁸ a *už je ruka v rukávě*⁹⁹.

Pokud jedinec svižně odpovídá, neboť má široký všeobecný přehled či umí pohotově reagovat, *sypte něco z rukávu*. Tento frazém nese svůj význam při vyjádření udivení či obdivu druhé osoby k takovému člověku. *Vykasat si/vyhrnout si rukávy* vystihuje nebojácný a odhodlaný postoj člověka, který má před sebou náročnější úkol či práci. U této frazeologické jednotky je snadná její imaginace v reálné situaci, neboť člověk si často vyhrne rukávy, aby mu nepřekážely (mluvíme tedy o rukávech delších, nikoli o krátkých, které při práci nepřekáží).

Poslední vyhledaný výraz *už je ruka v rukávě* se uplatňuje pro vyjádření dohody mezi dvěma nebo více lidmi či institucemi, například při domlouvání obchodní transakce, sňatku či při obyčejné dohodě mezi lidmi.

Šaty

Komponent šaty ve vyhledaných frazémech nepracuje s tímto pojmem pouze jako s kusem dámského oděvu, ale označuje oděv všeobecně. Ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky jsme našli dvanáct frazémů zahrnujících komponent šaty – *božihodové/božohodové šaty*, *císařovy (nové) šaty*¹⁰⁰, *roztrhnout šat svůj*, *vyrůst z dětských šateček*¹⁰¹, *šat nedělá muže*, *se šatem svléká žena i stud*, *šaty dělají člověka*, *to je dřív než na nový šaty*, *šaty na něm hoří*, *šaty mu padnou*¹⁰²; *zelené šaty*, *botky rudé (zejtra moje svatba bude...)* a *šaty na něm jen visí*¹⁰³. K výčtu frazeologických jednotek z SČFI přidáme ještě jeden příklad z Česko-polského slovníku *šaty mu padnou jako ulité*¹⁰⁴.

První uměle vytvořená skupina frazémů s komponentem šaty líčí vzhled šatů či jejich padnutí. Do tohoto seskupení patří *božihodové/hodobožové šaty*, *šaty mu padnou*, *šaty mu padnou jako ulité* a *šaty na něm jen visí*. Oděv, který je pro nás sváteční a bereme si ho tak jen při zvláštním příležitostech můžeme označit jako *božihodové/hodobožové šaty*. Například Boží hod vánoční či

97 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 311; Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 703

98 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 703

99 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 257

100 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 347

101 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 793

102 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 874–875

103 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 875

104 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 300

velikonoční je důležitý křesťanský svátek, při kterém mají lidé příležitost obléct si sváteční šaty na mši do kostela či na slavnostní oběd a večeři. Jestliže někomu *padnou šaty jako ulité*, sedí mu tvar i velikost.

Další vyhledaný frazém je shodný s názvem pohádky *Císařovy nové šaty* podle původního příběhu Hanse Christiana Andersena. Jedná se o „*jev obecně pozitivní, jehož existence je v mechanismu veřejného, společenského života jakoby plně a reálně předpokládána, ale o němž se obecně ví, že jde o pouhou fikci n. formálnost.*“ (Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 347)

Některé vybrané frazémy se odkazují především k dětem, jedná se o výrazy *vyrůst z dětských šatečků* a *šaty na něm jen hoří*. Frazém *vyrůst již z dětských šatečků* vyjadřuje stejnou skutečnost jako *vyrůst již dětským střevíčkům*, o něm viz výše. *Šaty na něm jen hoří* znamená, že člověk, nejčastěji malé dítě, svou živostí a hravostí rychle ničí nebo opotřebovává oblečení.

Vodník je nadpřirozená bytost, jež se vyskytuje v množství pohádek a zastává jak roli pozitivní, tak i negativní. Čermák (Výrazy větné, 2009, s. 875) uvádí větný výraz *zelené šaty, botky rudé (zejtra moje svatba bude...)* má působit pro navození strašidelné atmosféry popisem této pohádkové bytosti, případně pomocí něho komentuje oděv druhého člověka, který je celý v zelené barvě, což je typická barva pro vodníka. O jeho zařazení mezi frazémy by se ale dalo polemizovat.

Podle dřívějšího zvyku se jako reakce na něco chmurného mohlo stát, že si člověk buď svým mečem nebo holýma rukama *roztrhl svůj šat*, a tím dal najevo svůj smutek. Projevení mužské statečnosti a síly se dá vyjádřit frazémem *šat nedělá muže*.

Naopak *šaty dělají člověka* je způsob pohledu na člověka pouze podle oblečení, který je výhradně povrchní. Jestliže je něco *dřív než na nové šaty*, značí to rychlost nějaké situaci, která již nebude mít dlouhého trvání. Poslední frazém obsahující komponent šaty *se šatem svléká žena i stud* je označením pro ženu, která vypadá slušně a až bojácně, ale v sexuální oblasti je odvážná.

Tričko

V excerpovaném materiálu se vyskytuje deset frazémů, obsahující název této vrchní části oděvu. Jedná se o frazémy *vytahovat se jako triko/tričko*¹⁰⁵, *reprezentační tričko*¹⁰⁶, *mít na někoho krátké tričko*¹⁰⁷, *natrhnout někomu tričko*, *dostat něco na triko*, *mít něco na triku*, *přišít někomu něco na triko*, *vytahovat si tričko/triko*, *vzít si něco na triko*¹⁰⁸ a *Nehoň si triko/tričko!*¹⁰⁹

Ze zmíněných frazémů jako první vytvoříme početněji zastoupenou skupinu. *Dostat něco na triko*, *mít něco na triku*, *přišít někomu něco na triko* a *vzít si něco na triko* jsou výrazy slovesné popisující jedince, jenž přebírá zodpovědnost za splnění náročného úkolu nebo na kterého padne

105 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 368

106 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 363

107 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 824–825

108 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 825

109 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 910

vina za spáchaný čin apod. Pomyslný směr odpovědnosti je vyjádřen pomocí použitého verba. Například tedy *mít něco na triku* popisuje vyjádření přímého aktéra, zatímco *přísít někomu něco* (*kupříkladu zločin*) je přenášením ze strany původce na druhou osobu.

Spojení *natrhnout někomu tričko/triko* nachází uplatnění převážně ve sportovní sféře nebo soutěžích, vyjadřuje se jím absolutní vítězství. U následujícího frazému *vytahovat si tričko/triko* uvádí Čermák (2009, s. 825) možnost nahrazením spojením *vytahovat se jako kšandy*, o němž jsme se již v této kapitole zmiňovali. Význam je synonymní, označuje postoj člověka, který rád mluví o svých úkolech a své důležitosti, tuto skutečnost ale zveličuje. *Nehoň si triko/tričko!* je upozornění pro člověka, který před ostatními často a rád upozorňuje na svůj zdar a schopnosti.

Mít na někoho krátké tričko znamená, že člověk nemá dostatek znalostí či není dostatečně fyzicky vybavený na překonání druhé osoby. Synonymním výrazem je *být na někoho krátký*¹¹⁰. Při úspěchu a počtě moci reprezentovat například ve sportu svoji zemi, člověk obleče *reprezentační tričko*.

Vesta

Ladislav Špaček (2017, s. 110) uvádí, že vesta je odedávna nedílnou součástí obleku. O její zavedení se zasloužil v 17. století král Karel II. Vesta sloužila k zakrytí břicha a zároveň díky ní působil oblek slavnostněji. Vesta by neměla být samostatnou součástí oděvu, jelikož pouze její přední strana je do detailu doladěna.

Dva ze čtyř vyhledaných frazémů obsahující komponent vesta mají blízké spojení se somatickými frazémy, neboť kromě námi vybraného komponentu obsahují navíc část lidského těla, a to jazyk. Zmiňme slovesné frazémy *mít jazyk (až) na vestě*¹¹¹, *přiběhnout s jazykem na vestě*¹¹² a k tomu výraz neslovesný *stará vesta*¹¹³. Věc pro nás již příliš nezajímavá, neboť se nejedná o nic nového, se dá pojmenovat frazémem *stará vesta*. *Mít jazyk na vestě* a *přiběhnout s jazykem na vestě* označují stav člověka, jenž je po velké fyzické zátěži či se nachází na místě, kde je velké sucho a teplo, následkem toho se cítí žízňivý a zadýchaný.

Odlišný význam má slovesný výraz *cintat si na vestu*¹¹⁴. Ten líčí jedince, který se snaží kupříkladu ve veřejném proslovu působit příliš chytře, ale místo toho spíše jen říká nesmysly nebo opakuje zbytečné informace, které jsou irelevantní.

110 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 825

111 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 252

112 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 254

113 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 383

114 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 867

3.5 Frazémy s komponenty označujícími spodní část oblečení a jeho doplňky

Do této kategorie jsme vybrali frazémy, které v sobě zahrnují slovo označující spodní část oděvu či jeho doplňky. Jedná se o slova *kalhoty*, *sukně* a *opasek*.

Kalhoty

V excerpovaném materiálu se vyskytuje jednadvacet frazeologických jednotek zahrnující komponent kalhoty – *dostat přes kalhoty*, *chodit v kalhotách*, *mít v kalhotách naděláno*, *mít plné kalhoty*, *mít kalhoty na půl žerdi*, *nadělat si do kalhot*, *nemocť zapnout kalhoty*, *prodělat/prohrát kalhoty*, *stříhnout někomu na kalhoty*, *udělat to do kalhot*, *prohnat někomu kalhoty*, *vyprášit někomu kalhoty*¹¹⁵, *mít srdce (až) v kalhotách*¹¹⁶, *kalhoty na něm jen visej*, *z kalhot bys ho vytřepal; proč si stahovat kalhoty*, *když brod je ještě daleko*¹¹⁷, *zadnice mu leze z kalhot*¹¹⁸, *Chodí, jako by měl v kalhotách*¹¹⁹; *Divil se, div nevypadl z kalhot*¹²⁰ a přidaný frazém z Česko-polského frazeologického slovníku *Srdce spadlo někomu do kalhot*¹²¹.

Pro bojácného či vystrašeného člověka slovníky nabízí frazémy *mít v kalhotách naděláno*, *mít plné kalhoty*, *nadělat si do kalhot*, *mít srdce (až) v kalhotách* či *srdce spadlo někomu do kalhot*. Vystihují momentální stav strachu, který má silný vliv na jedincovo chování. Naopak použitím větného výrazu *Proč si stahovat kalhoty, když je brod ještě daleko* člověk zachovává chladnou hlavu a nedělá ukvapená rozhodnutí.

Frazémy *mít kalhoty na půl žerdi*, *nemocť zapnout kalhoty*, *kalhoty na něm jen visej* a *zadnice mu leze z kalhot* charakterizují vzhledovou stránku člověka ve spojitosti s kalhotami. Frazémy *Kalhoty na něm jen vysej* a *Z kalhot bys ho vytřepal* popisují člověka natolik štíhlého, že je mu všechno jeho oblečení příliš velké. O někom, kdo má podivnou chůzi, která působí velmi opatrně, řekneme, že *chodí jako by měl v kalhotách*. Udivený člověk *se divil, div nevypadl z okna*.

Dalšími jsou frazémy spojené s projevem násilí nebo fyzického trestu *dostat přes kalhoty*, *stříhnout někomu kalhoty* a *vyprášit někomu kalhoty*, znamenají někoho uhodit nebo zmlátit. S tím spojíme i slovesný výraz *prohnat někomu kalhoty*, ve společnosti nastává například v pracovním či soukromém sektoru, kdy člověk v nadřazené pozici chce druhého navést k vyššímu výkonu.

Genderový stereotyp se projevuje i u této skupiny, neboť frazém *chodit v kalhotách* vyjadřuje nadvládu ženy nad mužem, jelikož žena v domácnosti tzv. nosí kalhoty. Frazém autorka

115 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 270

116 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 755

117 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 359

118 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 1002

119 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 145–146

120 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 146

121 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 284

práce spojuje se skutečností, že kalhoty se staly typickou součástí dámského šatníku až o dlouhou dobu později než tomu bylo u mužů. *Prodělat/prohrát kalhoty* může člověk například při hraní karet, kdy je v sázce obnos peněz či jakýkoli jiný majetek. Vsadí vše, co má, a následně svou sázku prohraje. Poslední frazém *udělat to do kalhot* je všeříkající v situaci, kdy si člověk nestihne včas odskočit na toaletu a svou potřebu místo toho vykoná do kalhot.

Sukně

Sukně je spodní část dámského oděvu, jejíž název vznikl ve 14. století ze slova sukno, původně označující oblečení ušité ze sukna. (Rejzek, 2015, s. 673) Komponent sukně se ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky vyskytuje třináctkrát, v některých případech se jednalo pouze o varianty. Frazémy spadající do tohoto seskupení se vztahují převážně k ženské části populace – *mit vítr v sukních*¹²², *běhat za každou sukni*, *dívat se / ohlížet se za každou sukni*, *otírat se / otřít se o každou sukni*, *držet se máminy sukně / schovávat se za máminy sukně*, *chodit v sukních*, *koukat po sukních*, *prohánět/honit sukně*¹²³, *vyprášit někomu sukně*¹²⁴, *sukně se jí už krátí*, *žádná sukně před ním neobstojí*, *ten doma nosí sukni a votočí se za každou sukni*¹²⁵.

Všimněme si, že komponent *sukně* v některých frazeologických jednotkách metonymicky nahrazuje ženu. Místo toho, abychom použili spojení *běhat za ženou*, použijeme frazém *běhat za každou sukni*. V češtině existuje i výraz *sukničkář*, kterého Čeština 2.0 definuje jako „*záletníka, tedy muže, který se honí za každou sukni*“ (2017).

Všechny zmíněné frazémy s sebou nesou negativní konotace, neboť poukazují na zápornou, převážně mužskou vlastnost, která vyjadřuje jeho vztah a postoj k ženám. Projevuje se již zažitý stereotyp, který je jednosměrný. Konkrétně se jedná o tyto frazeologické jednotky – *běhat za každou sukni*, *dívat se za každou sukni*, *otírat se o každou sukni*, *koukat po sukních* a *prohánět sukni*, *žádná sukně před ním neobstojí* a *votočí se za každou sukni*. Zároveň je zřejmý i sexuální podtext některých těchto spojení. Frazém *sukně se jí už krátí* popisuje těhotnou ženu.

Některé frazémy z této početnější skupiny vybočují svým významem. Frazém *držet se máminy sukně*, případně *schovávat se za máminy sukně* líčí člověka, pro kterého existuje v češtině mimo jiné výraz *mamánek*, což je označení pro dítě nebo dospělého, který se stále ve všem spoléhá na svou matku a nechá ji například řešit své problémy, případně se ani již ve vyšším věku stále nechce odstěhovat, protože mu vyhovuje bydlení v domácnosti s matkou.

122 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 880

123 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 779

124 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 780

125 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 859

Další odlišné frazémy jsou *chodit v sukních* a *ten doma nosí sukni*. Vyjadřují skutečnost domácnosti, ve které je hlavou rodiny žena a muž se jí podřizuje. Synonymní výraz se objevil ve skupině frazémů obsahujících komponent kalhoty, a to *chodit v kalhotách*. Stejně tak je tomu u výrazu *vyprášit někomu sukňě*, který se v podobné variantě objevil u téže skupiny. Frazém *mít vitr v sukních* označuje dívku, která se neustále někde potuluje a nevydrží dlouho na jednom místě.

Opasek

Opasek nebo pásek patří k doplňkům dámského i pánského oděvu. Nejčastěji je součástí spodní části oděvu jako jsou kalhoty či kraťasy, z tohoto důvodu jsou frazémy obsahující komponent *opasek* nebo *pásek* zařazeny do této skupiny. V excerpovaném materiálu se objevily čtyři takové frazémy, konkrétně *utáhnout si pásek*¹²⁶, *odepnout si pásek*¹²⁷, *brát někoho na pásek*¹²⁸ a *...nebo si vodepmu opasek!*¹²⁹. Slovesný výraz *odepnout si pásek* a vyhledaný větný výraz *...nebo vodepmu pásek!* se vztahují k násilnému chování a fyzickému trestu. Čermák (Výrazy slovesné, 2009, s. 709) uvádí modelovou situaci, kdy otec použije jako svoji výchovnou metodu výhrůžku v podobě výprasku páskem, případně dojde k realizaci.

Následný frazém *brát někoho na pásek* má stejně jako předešlé příklady negativní význam. Označuje situaci okradení či napálení. Jako synonymní výraz je možné použít *vzít/brát někoho na hůl*¹³⁰.

Ve špatné finanční situaci zapříčené například tím, že nás někdo *bral na pásek*, si obvykle musíme *utáhnout pásek*. To znamená zaměření se na výdaje a následně na místa, kde je možné ušetřit co největší množství financí. Podle Čermáka (Výrazy slovesné, 2009, s. 516) je stahování opasku příznačnější pro hubené lidi, jelikož hubenost bere jako znak toho, že si člověk nemůže dovolit tolik.

126 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 516

127 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 709

128 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 234

129 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 664

130 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 234

3.6 Frazémy s rozličnými komponenty

Do poslední skupiny jsme zařadili frazémy označující různorodé části oblečení, které se nedaly zcela exaktně zařadit do předešlých seskupení. Patří sem frazémy zahrnující lexém *kapsa*, *čepice*, *klobouk*, *knoflík*, *prádlo* a *rukavice* či *rukavička*.

Kapsa

Frazémy zahrnující komponent *kapsa* jsou nejpočetnější skupinou z celé práce. V SČFI jsme našli celkem třicet čtyři frazeologických spojení – *prázdná kapsa*, *z vlastní kapsy*¹³¹, *lézt do kapsy*, *lhát si do kapsy*, *hospodařit do své kapsy*, *mít něco v kapse*¹³², *mít děravou kapsu*, *mít prázdnou kapsu*, *mít jednu kapsu prázdnou a druhou vysypanou (a v třetí nic)*, *mít hluboko do kapsy*, *mít zašitou kapsu*, *muset sáhnout/hrábnout hluboko do kapsy*, *mastit si na něčem kapsu*, *obracet kapsy naruby*, *odlehčit kapse někoho*¹³³, *plácnout se přes kapsu*, *políbit někomu kapsu*, *nerad sahat do kapsy*, *strčit někoho do kapsy*, *vidět někomu do kapsy*, *lovit (něco) po kapsách*, *šacovat někomu kapsy*¹³⁴, *nemoct loktem do kapsy*¹³⁵. Dále následovaly výrazy větné – *Sedni si, ať ti kapsa nevisí*; *Jedna kapsa prázdná, druhá vysypaná*; *Je to v kapse*; *Kapsa to cítí*; *To de do kapsy*; *Na to moje kapsa nestačí*; *To moje kapsa neunese*; *Polib/vyliž mi kapsu*; *Nerad sahá do kapsy*; *Strč ho klidně do kapsy*¹³⁶; *Otevírá se mi niž v kapse*¹³⁷.

Všimněme si, že některé výrazy slovesné a větné se liší pouze tvarem verba, například slovesný frazém *strčit někoho do kapsy* a větný frazém *strč ho klidně do kapsy* nebo frazémy *nerad sahat do kapsy* a *nerad sahá do kapsy*. Tento jev se nám objevuje i u jiných skupin frazémů, o kterých jsme již pojednávali v předchozích kapitolách. Velká část frazémů z této skupiny je spojena s financemi, případně s jiným materiálním vlastnictvím. Vztah k financím je vyjádřen zpravidla negativně.

Jako pomyslnou první skupinu označíme frazémy poukazující na negativní přístup člověka k penězům či následek tohoto chování, a to člověka bez peněz – *prázdná kapsa*, *mít děravou kapsu*, *muset hrábnout/sáhnout hluboko do kapsy*, *mít prázdnou kapsu*, *mít jednu kapsu prázdnou a druhou vysypanou (a v třetí nic)*, *mít hluboko do kapsy*, *nemoct loktem do kapsy*, *kapsa to cítí*, *to de do kapsy*, *na to moje kapsa nestačí* a *to moje kapsa neunese*. Výrazy zakládající se na procesu placení

131 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 133

132 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 272–273

133 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 273

134 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 274

135 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 352

136 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 362

137 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 621

jsou z *vlastní kapsy*, *lézt do kapsy* a *plácnout se přes kapsu*. O člověku, který využívá finančních prostředků získaných i jinak než poctivou cestou, se říká, že si *mastí na něčem kapsu*, *hospodaří do své vlastní kapsy*, *odlehčí kapse někoho*. Frazémy s významem nadměrné šetřivosti či šetrnosti k finančním prostředkům pro ostatní jsou *mít zašitou kapsu*, *nerad sahat do kapsy* a *nemocť loktem do kapsy*.

Polib/vyliž mi kapsu je expresivní výraz pro vyjádření lidského nezájmu či výslovného upozornění druhého, aby ho neobtěžoval. Při jistotě vítězství či zisku máme možnost použít frazémy *mít něco v kapse* a *strčit někoho do kapsy*. *Sedni si, ať ti kapsa nevisí* je větný výraz používaný s cílem vlídného pokynu k návštěvě, aby se posadila a cítila se jako doma. *Lhát si do kapsy* označuje neschopnost člověka slyšet nepříjemnou pravdu o své osobě, poněvadž se necítí komfortně. Raději si bude dál nalhávat věci, které nejsou pravdivé. Slovesný výraz *šacovat někomu kapsy* vystihuje situaci mezi dvěma lidmi, ve které jeden z nich prochází kapsy toho druhého a tím kontroluje jeho finanční prostředky. S tímto výrazem je spojen i další frazém *vidět někomu do kapsy*, a tedy být si vědom finančních poměrů druhého.

Pro předvedení nedostatku financí či jiného materiálního vlastnictví je možné použít frazém *obracet kapsy na ruby*, tedy dokázat nemajetnost pomocí prázdných kapes. *Lovit něco po kapsách* taktéž označuje situace prohledávání kapes, ale v tomto případě jde pouze o často chaotický proces neustálého hledání věcí. Poslední frazém, obsahující komponent *kapsa*, je *otevívá se mi můž v kapse*. Expresivně vyjadřuje negativní až nenávistný vztah.

Čepice

Čepice je druh pokrývky hlavy nošené primárně v chladném počasí. V excerpovaném materiálu se vyskytují čtyři výrazy slovesné obsahující komponent *čepice* – *mít pod čepicí*, *mít pod čepicí vrabce*, *mocť si strčit něco za čepicí* a *utlouct někoho čepicemi*¹³⁸ a dále šest výrazů větných – *Má pod čepicí vrabce*, *To si můžeš dát za čepicí*, *Ten má pod čepicí*, *Strč si to (ho) pod čepicí*, *Utloukli by ho čepicemi*¹³⁹ a *Pro pět ran do čepice*¹⁴⁰. U výčtu frazému zaznamenejme, že nastává stejná situace jako tomu bylo i u jiných komponentů. Některé výraz se opakují jen s malou obměnou jak ve slovníku výrazů slovesných, tak i větných.

Čermák (2009) uvádí dva významy frazémů *mít pod čepicí* / *ten má pod čepicí*. První vypovídá o člověku, který již požil větší množství alkoholu a dělá mu problém ovládat své chování a mysl. Druhý význam se zcela liší od prvního. Když o někom řekneme, že *má pod čepicí*, znamená

138 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 96

139 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 153

140 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 759

to, že se jedná o osobu inteligentní a vychytralou, která si dokáže se vším poradit. Zamýšlený význam ze strany mluvčího musí tedy vyplynout z kontextu situace.

Jestliže někdo přijde do místnosti a jedná nezdvořile tím způsobem, že obrazně nesmekne klobouk pro vyjádření pozdravu, říkáme o něm, že *má pod čepici vrabce*. *Moc si strčit něco za čepici, to si můžeš dát za čepici* a *strč si to (ho) pod čepici* se používá při vyjádření negativního a odmítavého postoje vůči radám či iniciované pomoci druhé osoby, která nám situaci ještě více komplikuje. Akce a reakce mezi silným jedincem či skupinou a slabým člověkem při jejich střetu – *utlouct někoho čepicemi / utloukli by ho čepicemi*. Pokud se slabý jedinec chce postavit silnému soupeři a někdo ho upozorní na převahu jeho protivníka, má možnost použít právě tento frazém, případně synonymní frazém *roznesou tě na kopytech*¹⁴¹. Poslední větný výraz *Pro pět ran do čepice* vyjadřuje pocit mrzutosti či trápení spojené se vzniklými nepříjemnostmi.

Frazémy obsahující komponent *čepice* s výjimkou frazému *mít pod čepici* v zásadě vyjadřují záporný postoj mluvčího k jeho okolí spojený s negativními pocity.

Klobouk

Frazémů s komponentem *klobouk* se v excerpovaném materiálu objevilo dohromady třináct – *klobouk na tři facky*¹⁴², *mít pod kloboukem, dát si klobouk na stranu, dostat všechno pod jeden klobouk, narazit si klobouk do čela, strčit si něco za klobouk, smeknout před někým klobouk, stát někde s kloboukem v ruce*¹⁴³, *S kloboukem v ruce projdeš/přejdeš celý/celej svět; Držte si klobouk, jedem z kopce!*¹⁴⁴; *To si můžeš strčit za klobouk, Smekám před ním klobouk a Klobouk dolů*¹⁴⁵.

Klobouk je druh pokrývky hlavy, který je určen pro ženy i muže. Nošení a manipulace s kloboukem je součástí zásad etikety. Pravidla etikety říkají, že pokud muž vejde do místnosti, musí klobouk nebo jakoukoli jinou pokrývku ze své hlavy sundat, zatímco žena si klobouk může při vstupu ponechat nasazený.

Frazeologické jednotky *strčit si něco za klobouk, mít pod kloboukem* a *to si můžeš strčit za klobouk* mají stejný význam jako jejich synonymní podoby u komponentu *čepice*, o kterém jsme již pojednávali v předchozí skupině. Klobouk je ve vyhledaných frazémech symbolem úcty – *smeknout před někým klobouk, smekám před ním klobouk a klobouk dolů*.

Dát si klobouk na stranu je nejčastěji mužskou reakcí na něco nezdařilého nebo na jeho případné odmítnutí. Člověk se k této situaci postaví čelem a necítí se sklíčeně. Do souvislosti dáme

141 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 153

142 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 136–137

143 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 284

144 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 374

145 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 375

frazém *narazit si klobouk do čela*, který vyjadřuje opět převážně mužský odhodlaný postoj k řešení problému či situace.

Frazém s opačným významem *stát někde s kloboukem v ruce* vystihuje situaci, kdy člověk druhou osobu sobě nadřizenou poníženě žádá o pomoc. Ve spojitosti s vykonáváním libovolné činnosti je důležitá dobrá organizace práce a propojení všech úkolů v jeden celek neboli *dostat všechno pod jeden klobouk*.

Frazém *S kloboukem v ruce projdeš/přejdeš celý/celej svět* vypovídá o znalostech a zkušenostech staršího člověka, který předává dál své vědění ve spojitosti se slušným chováním a zdvořilostí. Spojení *Držte si klobouk, jedem z kopce!* se používá v situacích humorných, případně mírně nebezpečných. Můžeme ho slyšet například v lunaparcích či při rychlé jízdě autem.

Knoflík

Lexém *knoflík* jsme se rozhodli zařadit až do této poslední skupiny frazémů, jelikož knoflík jako součást oděvu určené ke zdobení nebo k zapínání nelze jednoznačně přiřadit ke spodní či horní části oděvu podobně jako kapsu. Ve vybraných slovnících jsme našli tři frazémy – *být malý jako knoflík*¹⁴⁶, *(mít) nos jako knoflík*¹⁴⁷ a *počítat něco na knoflíkách*¹⁴⁸. Přirovnání *být malý jako knoflík* charakterizuje vzhled osoby či věci, zatímco frazém *nos malý jako knoflík* popisuje již konkrétní čichový orgán, který je u každého člověka specifický svým tvarem a velikostí. Když řekneme, že je někdo *malý jako knoflík*, chceme tím říci, že je daná osoba malého vzrůstu. Vyhledaný frazém *(mít) nos*¹⁴⁹ *jako knoflík* přesně popisuje typický tvar nosu, který je menší, poněkud plochý a kratší.

Počítat něco na knoflíkách patří mezi slovesné frazémy. Vystihuje pocit lidské nerozhodnosti, při které člověk jako pomůcku k řešení využije své knoflíky. Postupuje po jednom knoflíku za druhým a říká si, zda něco má nebo nemá udělat a při doteku posledního knoflíku mu vyjde odpověď, zda ano či ne. Čermák (Výrazy slovesné, 2009, s. 285) uvádí, že je tento frazém užívaný spíše v humorných či komických situacích, nikoli při závažných rozhodnutích.

Prádlo

Výraz *prádlo* je dalším možným nadřazeným pojmem pro oblečení. Na rozdíl od pojmenování *oblečení* je ale výraz *prádlo* v některých případech spojován s přívlastkem *spodní*, tedy *spodní prádlo* označující nejspodnější část oděvu, nebo *ložní* označující lůžkoviny. Ve *Slovníku*

146 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 356

147 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 157

148 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 285

149 Frazémů zahrnujících tento čichový orgán existuje též poměrné množství, např. *ohrnovat nad něčím/někým nos*, *otlouct někomu něco o nos*, *popadnout se za nos* nebo *poznat někomu něco na nose* (Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 468) Obecně můžeme říci, že somatické frazémy tvoří nezanedbatelnou část frazeologických jednotek.

české frazeologie a idiomatiky autorka práce vyhledala deset frazémů zahrnujících komponent *prádlo*, a to *lítat jako špinavé prádlo*¹⁵⁰, *špinavé prádlo*, *velké prádlo*¹⁵¹, *dostat někoho/něco do prádla*, *mít někoho/něco v prádle*, *mít velké prádlo*, *prát rodinné prádlo*, *vytahovat/prát špinavé prádlo na veřejnosti*, *vzít si někoho/něco do prádla*¹⁵² a *špinavé prádlo se má prát doma*¹⁵³. Frazém *velké prádlo* už patří spíše do minulosti. I tak se ale stále jedná o označení pro den, kdy se pere velké množství prádla, zejména lůžkoviny.

Další dva frazémy jsou založené na spojení *špinavé prádlo*. V tomto případě spojení *špinavé prádlo* označuje soukromou záležitost či jinak nepříjemnou k řešení na veřejnosti. Ve spojení s větným výrazem *špinavé prádlo se má prát doma* vystihujeme řešení problémů či starostí, které se má řešit v rodinném kruhu a nemají být probíráno na veřejnosti. S tím je spojený frazém *prát rodinné prádlo*. Jiný význam se spojením *špinavé prádlo* má frazém *lítat jako špinavé prádlo*, který líčí rychlé a neuspořádané pobíhání při zařizování různých úkolů např. v práci.

Mít někoho/něco v prádle, *dostat někoho do prádla* a *vzít někoho/něco do prádla* jsou frazémy označující dvě skutečnosti. První z nich je popis vztahu osoby nadřízené a podřízené, kdy člověk nadřízený analyzuje a hodnotí výkon svého podřízeného a snaží se případně řešit úskalí jeho práce či chování. Druhý možný význam je z pohledu osoby, který pomlouvá a neustále kriticky hodnotí druhé lidi.

Rukavice/rukavička

V excerpovaném materiálu se nachází osm frazémů obsahující komponent *rukavice* nebo jeho deminutivum *rukavička*. Ve Slovníku české frazeologie a idiomatika jsou to frazeologické jednotky *Jednat/zacházet s někým jako v rukavičkách*¹⁵⁴, *hozená rukavice*¹⁵⁵, *hodit někomu rukavici*¹⁵⁶, *zdvihnout/zvednout hozenou rukavici*¹⁵⁷, *jednat s někým bez rukaviček*, *jednat/zacházet s někým v rukavičkách*¹⁵⁸ a *To je hozená rukavice!*¹⁵⁹ Česko-polském slovníku se jedná o frazémy *pejsek jako rukavice*¹⁶⁰ a *nebrat si rukavičky*¹⁶¹.

Ve slovníku Čeština 2.0 se navíc objevují spojení s tímto komponentem, a to *rukavička*, která je označením pro nejhorší školní známku, tedy pětku (2018).

150 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 288

151 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 271

152 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 610

153 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 719

154 Čermák, Přirovnání, 2009, s. 311

155 Čermák, Výrazy neslovesné, 2009, s. 305

156 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 702

157 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 702–703

158 Čermák, Výrazy slovesné, 2009, s. 703

159 Čermák, Výrazy větné, 2009, s. 777

160 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 257

161 Balowski a Mrhačová, 2017, s. 258

Jednat/zacházet s někým jako v rukavičkách nebo naopak *jednat s někým bez rukaviček* jsou frazémy hodnotící naše chování k druhé osobě. Pokud s někým zacházíme jako v rukavičkách, pak se o něj pečlivě staráme, opečováváme ho a jsme k němu někdy až přehnaně opatrní. Druhý frazém *jednat s někým bez rukaviček* je přesným opakem, tedy označuje chování bezohledné a bez přílišné pozornosti.

Hozená rukavice, To je hozená rukavice a hodit někomu rukavici je výzvou k vyprovokování druhé osoby. Reakcí je *zdvihnout/zvednout hozenou rukavici* a tím souhlasit s výzvou a například bojovat o vítězství. Poslední frazém z této skupiny je *pejsek jako rukavice* je přirovnání pro psa menší velikosti.

Závěr

Cílem předložené bakalářské práce bylo analyzovat české frazémy s komponentem pojmenovávajícím část oblečení. Autorka práce shromáždila reprezentativní vzorek materiálu na základě vlastní excerpcce, a to ze *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. Sekundárním excerpovaným zdrojem se stal *Česko-polský frazeologický slovník*, který se v mnoha frazeologických jednotkách shodoval s primárním pramenem.

Excerpcce materiálu měla potvrdit jeden z autorčiných předpokladů, že část frazémů obsahující komponent z oblasti odívání bude úzce souviset se somatickou frazeologií. Tento předpoklad se potvrdil pouze částečně – sledované frazémy souvisely se somatickou frazeologií spíše výjimečně, nešlo o velké množství, například *už je ruka v rukávě, mít srdce až v kalhotách, mít krk jako holínku, zadnice mu leze z kalhot* nebo *mít jazyk na vestě*.

Pro provedené excerpci materiálu a následném rozřazení frazémů do skupin podle druhu komponentu, jenž je v nich obsažen, jsme jednoznačně vyhodnotili jako nejpočetnější skupinu frazeologické jednotky obsahující komponent *kapsa*. Z celého výčtu zmiňme frazémy *prázdna kapsa, z vlastní kapsy, mít děravou kapsu, nerad sahat do kapsy, lovit (něco) po kapsách, mít prázdnou kapsu, lhát si do kapsy* či *hospodařit do své kapsy*. Tyto frazémy odkazují na finance a nakládání s nimi, zpravidla v negativní poloze (risk, rozhazování atd.). V pořadí druhou nejčetnější skupinou jsou frazémy, jejichž součástí je komponent *bota* v singuláru i plurálu – *boty jako bačkory, velká bota, udělat botu v něčem, mít boty okolo děr celé* nebo *prásknout do bot*. Naopak nejméně frekventovanou se stala skupina obsahující komponent *holínka*. V materiálu se objevil pouze jeden frazém, a to *mít krk jako holínku*.

V případě skupiny s obsáhlejším zastoupením frazémů se autorka snažila výrazy rozčlenit do menších podskupin s ohledem na sémantické kritérium a ty, u nichž se nenašel společný významový rys, vysvětlila jednotlivě.

Při výběru komponentů, které budou zařazeny do této práce, vznikaly pochybnosti u některých z nich, jednalo se například o komponent *nit*. Nakonec ale autorka práce podobné komponenty do práce nezařadila, neboť se jí zdály již příliš vzdálené zvolenému tématu, s oblečením souvisí pouze volně.

V excerpovaném materiálu se v mnoha případech objevily i varianty dané frazeologické jednotky. Jelikož se ale jednalo pouze o variantu frazému a nikoli přímou aktualizaci, tak jsme pracovali primárně s jedním tvarem, případně s jednou další variantou. Autorka tak činila z důvodu, že obměny frazémů neměly na samotný výraz z hlediska sémantického nijak markantní vliv, tudíž

nebylo potřeba se všemi variantami pro naši potřebu pracovat – kupříkladu *prohrát/prodělat někomu kalhoty* či *z kalhot bys ho vytřepal/vyklepal*. Vedle variantních frazémů se v práci objevovaly i synonymní frazémy, např. *srazit kramfleky* či *podpatky*, *otočit se na kramfleku* nebo *podpatku*.

Seznam použitých zdrojů

BARTMIŃSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2883-7.

BEČKA, Josef Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. upr. a dopl. vyd. Praha: Novinář, 1982.

ČECHOVÁ, Marie et al. *Čeština – řeč a jazyk*. 3. uprav. a rozš. vyd. Praha: SPN, 2011. ISBN 978-80-7235-413-9.

ČERMÁK, František. Frazém a idiom. In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 139–141. ISBN 80-7106-484-X.

ČERMÁK, František. Frazém propoziční a polypropoziční monosubjektový. In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 142. ISBN 80-7106-484-X.

ČERMÁK, František. Frazém lexikální. In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 141. ISBN 80-7106-484-X.

ČERMÁK, František. Frazeologie a idiomatika. In: FILIPEC, Josef a František ČERMÁK. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1985, s. 166–236.

ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná: Czech and general phraseology*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1371-0.

JANOVEC, Ladislav, ed. K frazémovým aktualizacím v nové slovní zásobě. In: POLÁCH, Vladimír. *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov: sborník příspěvků ze 7. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 15. – 17. května 2006*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 2008, s. 103–106. ISBN 978-80-244-1984-8.

JANOVEC, Ladislav, ed. *Svět v obrazech a ve frazeologii: World in Pictures and in Phraseology*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017. ISBN 978-80-7290-964-3.

JANOVEC, Ladislav, ed. *Svět v obrazech a ve frazeologii II: World in Pictures and in Phraseology II*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2021. ISBN 978-80-7603-201-9.

JAROŠOVÁ, Helena. *Oděv, móda, tvorba*. Praha: UMPRUM, 2020. ISBN 978-80-87989-53-1.

MATUROVÁ, Markéta. Aktualizace frazémů v psaných textech (na základě materiálu korpusu SYN2015): Modifying Phrasemes in Written Texts (Based on the SYN2015 Material). In: JANOVEC, Ladislav, ed. *Svět v obrazech a ve frazeologii: World in Pictures and in Phraseology*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017, s. 81–86. ISBN 978-80-7290-964-3.

MLACEK, Jozef. *Slovenská frazeológia*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.

PACOVSKÁ, Jasňa. *K hĺbkinám študákovy duše: Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárnim kontextu*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2152-4.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 3. vyd. (2. přepr. a rozš. vyd.). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3.

ŠPAČEK, Ladislav. *Etiketa: moderní etiketa pro každého*. Praha: Mladá fronta, 2017. ISBN 978-80-204-4577-3.

VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa ŠLÉDROVÁ. *Co na srdci, to na jazyku: Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3.

Slovníky

ČERMÁK, František et al. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1, Přirovnání. 2. přepr. a dopl. vyd., v nakl. Leda 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-216-5.

ČERMÁK, František et al. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 2, Výrazy neslovesné. 2. přepr. a dopl. vyd., v nakl. Leda 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-217-2.

ČERMÁK, František et al. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 3, Výrazy slovesné. 2. přepr. a dopl. vyd., v nakl. Leda 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-218-9.

ČERMÁK, František et al. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 4, Výrazy větné. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-219-6.

MRHAČOVÁ, Eva a Mieczysław BALOWSKI. *Česko-polský frazeologický slovník*. 2. dopl. a oprav. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2017. ISBN 978-80-7464-914-1.

Internetové zdroje

Boty. In: HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Ústav pro jazyk český, 2011 [cit. 2022-04-24]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=bota&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

ČECHOVÁ, Marie. Dynamika frazeologie. *Naše řeč* [online]. Praha: Ústav pro jazyk česká AV ČR, 1986, 69(4), s. 178–186 [cit. 2021-11-15]. ISSN 2571-0893. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6639>

HLADKÁ, Zdeňka. Slovník české frazeologie a idiomatiky. *Slovo a slovesnost* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 1995, 56(4), 285–291 [cit. 2022-02-23]. ISSN 2571-0885. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3649>

ČERMÁK, František. Anomálie (anomálnost). In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017. [cit. 2022-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ANOM%C3%81LIE>

ČERMÁK, František. Frazeologie a idiomatika. In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ eds. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZELOGIE%20A%20IDIOMATIKA>

Čeština 2.0: Slovník, který tvoříte vy [online]. [cit. 2022-04-24]. Dostupné z: <https://cestina20.cz/>

WOLF, Josef. Antropocentrismus. In: NEŠPOR, Zdeněk R., ed. *Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav AV ČR, 2017. Poslední změna 11. 12. 2017 17:01 [cit. 2022-01-27]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Antropocentrismus>

ZAJAC, Ondřej. Třeskutá frazeologie lingvistické legendy Františka Čermáka. *Tiscali.cz* [online]. Praha: TISCALI MEDIA, 12. července 2015 v 21:35 [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://zpravy.tiscali.cz/treskuta-frazeologie-lingvisticke-legendy-frantiska-cermaka-252750>